

Opplevelseslandskapet

En ressurs for nyskaping, bred verdiskaping og bærekraftig

stedsutvikling i Hjartdal og Svartdal

PER INGVAR HAUKELAND OG BENT ASLAK BRANDTZÆG

TF-notat nr. 13/2010

TF-notat

Tittel:	Opplevelseslandskapet: En ressurs for nyskaping, bred verdiskaping og bærekraftig stedsutvikling i Hjartdal og Svartdal
TF-notat nr:	13/2010
Forfatter(e):	Per Ingvar Haukeland
Dato:	5.5.2010
Antall sider:	66
ISBN:	978-82-7401-365-0
ISSN:	0802-3662
Pris:	Kr 200
Framsidedfoto:	P.I. Haukeland
	Kan også lastes ned som pdf fra telemarksforsking.no

Prosjekt:	Kulturelle landskap i den rurale periferien: Fra utgått landbrukspolitikk til innovativ landskapspolitikk
Prosjektnr.:	20050620
Prosjektleder:	Per Ingvar Haukeland
Oppdragsgiver(e):	Norges Forskningsråd

Resyme:

Notatet beskriver situasjonen i Hjartdal / Svartdal kulturlandskapsområde med vekt på opplevelseslandskapet som ressurs for en bærekraftig stedsutvikling.

Forord

Telemarksforsking har samarbeidet med Universitetet for miljø- og biovitenskap om et prosjekt i Norges forskningsråds AREAL-program (2006-2009) som har sett på hvordan landskap kan være en ressurs for bærekraftig stedsutvikling, og hvordan regionalparkkonseptet kan være et organisatorisk grep for regional utvikling. Denne rapporten er en del av dette prosjektet. Notatet bygger på en undersøkelse om betydningen av det vi har kalt *opplevelseslandskapet* i Hjartdal og Svartdal kulturlandskapsområde. Undersøkelsen er gjennomført av Bent Aslak Brandtzæg og Per Ingvar Haukeland. Vi ønsker å rette en takk til Hjartdal kommune, Seljord kommune og ellers til alle vi har vært i kontakt med som en del av undersøkelsen.

Per Ingvar Haukeland

Prosjektleder

Bø, 8.6.10

Innhold

Sammendrag	7
Innledning	9
1.1 Bakgrunn.....	9
1.2 Problemstillinger	10
1.3 Analyse og presentasjon av data	11
2. Det landskapsøkonomiske perspektivet	13
2.1 Innledning	13
2.2 Opplevelseslandskapet.....	14
2.3 Bidrag til en bærekraftig stedsutvikling	17
3. Hjartdal og Svartdal kulturlandskapsområde	21
3.1 Kulturlandskapsprosjektet (1999-2002)	23
3.2 Eldhusprosjektet.....	26
3.3 Institusjonalisering	31
4. Opplevelseslandskapet som nyskappingsressurs.....	35
4.1 Landskapsentreprenøren	35
4.2 Produksjonen av private goder og fellesgoder.....	41
4.3 Bred verdiskaping og bærekraftig stedsutvikling.....	45

5. Rammer og virkemidler	47
5.1 Nyskapings- og omstillingsprosessen i Hjartdal og Svartdal kulturlandskapsområde	47
5.2 Virkemidler som er tilgjengelige for entreprenørene	49
5.3 Koordinering og samspill mellom ulike virkemidler.....	50
5.4 Aktører og organisering av fellestiltak	52
5.5 Organisatoriske utfordringer	55
5.6 Behovet for samordning regionalt og nasjonalt.....	56
6. Sammenfattende vurderinger	63
Litteratur	65

Sammendrag

Levende landskap. Foto: Kulturlandskapsenteret i Hjartdal

Det er en økende interesse for landskap innenfor besøksnæringene, men også som en faktor for hva som gjør et sted attraktivt for fastboende og potensielle innflyttere. Opplevelsen av et steds landskap er derfor en viktig ressurs for en bærekraftig stedsutvikling. Denne undersøkelsen trekker fram ulike sider ved hvordan opplevelseslandskapet kan være en slik ressurs. Vi legger til grunn for undersøkelsen det vi beskriver som et landskapsøkonomisk perspektiv, der opplevelseslandskapet omformes til ressurser for produksjonen av private goder og fellesgoder. Undersøkelsen har vært tredelt: 1) en historisk del, som ser på hva som har skjedd i Hjartdal / Svartdal kulturlandskapsområde over de siste 10-15 åra, 2) en beskrivelse av nå-situasjonen og 3) en vurdering av utfordringene og mulighetene framover knyttet til opplevelseslandskapet som ressurs. I notatet vil vi også vurdere hvorvidt nye organisatoriske grep kan gjøres i området, lokalt og regionalt, som kan bygge oppunder arbeidet med å utvikle opplevelseslandskapet som ressurs.

Innledning

Foto: Hjartdal kommune

1.1 Bakgrunn

Målet med denne undersøkelsen er å frambringe kunnskap om hvordan opplevelseslandskapet kan utvikle seg som en nyskappings- og verdiskappingsressurs for bærekraftig stedsutvikling. Vi ønsker å forstå bedre hvordan opplevelseslandskapet oppstår og endrer seg, hvordan det bidrar til produksjonen av private goder og fellesgoder, hva slags nyskaping og verdiskaping det fører med seg på tvers av sektorer, og hvordan dette bidrar til en bærekraftig stedsutvikling. Videre vil vi ha en gjennomgang av offentlige rammer og virkemidler, for å belyse hvordan disse kan fungere optimalt for å legge til rette for opplevelseslandskapet som ressurs. Hjartdal / Svartdal er et egnet sted for en slik undersøkelse, fordi folk her i mange år har vært bevisst betydningen av kulturlandskapet, samtidig som det er et område som befinner seg i distriktskommuner med store utfordringer knyttet til befolknings- og næringsutvikling. For å avgrense undersøkelsen har vi valgt å se spesielt på landbrukets bidrag til opplevelseslandskapet.

1.2 Problemstillinger

Vi har konkretisert problemstillingene på følgende to områder:

Opplevelseslandskapet som ressurs

- Hvordan foregår nyskaping med opplevelseslandskapet som ressurs på tvers av flere sfærer (sosialt, kulturelt, økonomisk og miljømessig) og sektorer (privat, offentlig, frivillig og kompetansemessig)?
- Hva slags kvaliteter og verdier i opplevelseslandskapet er det nyskaperne tar tak i, og hvordan inngår disse i produksjonen av private goder og fellesgoder?
- Hvordan bidrar opplevelseslandskapet til en bred verdiskaping (miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk) og hva slags betydning får dette for en bærekraftig stedsutvikling?

Rammer, støtteapparatet og virkemidler for opplevelseslandskapet

- Hvordan er situasjonen mht rammer, støtte og virkemidler for nyskaperne som omgjør opplevelseslandskapet som stedsutviklingsressurs?
- Hvem er aktørene/interessentene når det gjelder disse rammene, av relevans for det brede perspektivet på nyskaping og verdiskaping?
- Hva er sammenhengen eller mangel på sammenheng mellom de ulike rammene, støtteordningene og virkemidlene? Hva er hemmere og fremmere?
- Hvilke organisatoriske (forvaltningsmessige og politiske) grep kan gjøres?

Problemstillingene som ligger til grunn for undersøkelsen er komplekse og sammensatte. For å kunne belyse disse på en best mulig måte, har vi basert undersøkelsen på både dokumentstudier, personlige intervjuer og fokusgruppeintervju.

Dokumentstudiene omfatter innsamling og gjennomgang av planer, prosjektbeskrivelser, rapporter og andre dokumenter som omhandler arbeidet med kulturlandskap og landskap som ressurs for verdiskaping helt tilbake til begynnelsen av 1990-tallet.

Det er foretatt flere enkeltintervjuer og gruppeintervjuer over de siste 5-6 årene. Intervjuene inkluderer 4 representanter for både offentlig sektor (Hjartdal / Seljord kommune), 10 fra privat sektor (næringsaktører), 4 fra frivillig sektor (Slåttefestivalen) og 3 fra kompetanseinstitusjoner (Kulturlandskapssenteret). På grunneintervjuet var Hjartdal kommune, Seljord kommune, Kulturlandskapssenteret, Telegardar og 2 næringsaktører tilstede, i tillegg til vedkommende som var instrumentell i Eldhusprosjektet.

1.3 Analyse og presentasjon av data

Som grunnlag for å presentere og diskutere erfaringer og muligheter knyttet til opplevelseslandskapet som nyskappingsressurs i Hjartdal og Svartdal, vil vi først, i kapittel 2, gi en kort presentasjon av det landskapsøkonomiske perspektivet som vi tar utgangspunkt i. Deretter vil vi i kapittel 3 gi en beskrivelse av hva som er blitt gjennomført av prosjekter og tiltak i området. I kapittel 4 og 5 vil vi gå nærmere inn på erfaringene knyttet til arbeidet man har gjennomført i tilknytning til opplevelseslandskapet som ressurs, og de utfordringene man står overfor i dag mht, rammer og virkemidler. Vi vil diskutere disse i lys av problemstillingene og de teoretiske aspektene som har blitt skissert i det foregående. Denne gjennomgangen avsluttes med en diskusjon av tiltak som kan synes aktuelle for å fremme en politikk og en forvaltning som støtter opp under opplevelseslandskapet som ressurs på en bedre måte enn det som er tilfellet i dag.

2. Det landskapsøkonomiske perspektivet

Landskapskonvensjonen vil øke bevisstheten om landskapets betydning for folks identitet og livskvalitet og som ressurs for verdiskaping og arbeidsplasser. Mangfold og kvaliteter i landskapet er en fellesressurs. Samarbeid er avgjørende for arbeidet med å videreutvikle landskapet, både for kommuner, sektorer og næringsliv og for organisasjoner og befolkning, eiere og brukere.

Fra Miljøverndepartementets pressemelding, 2.3.2004

2.1 Innledning

Den europeiske landskapskonvensjonen, som Norge har skrevet under på og forpliktet seg til, definerer *landskap* som ”...et område, slik folk oppfatter det, hvis særpreg er et resultat av påvirkningen fra og samspillet mellom naturlige og/eller menneskelige faktorer” (2000). Myndighetene skal bli mer oppmerksomme på dette samspillet i landskapsutviklingen og hvordan folk oppfatter og bruker landskapet, slik som steder i landskapet med spesielle historier, kvaliteter og funksjoner som styrker folks identitet og livskvalitet.

Et landskapsøkonomisk perspektiv kombinerer utviklingen av landskap og den økonomiske utviklingen på stedet. Det kombinerer landskapets stedlige særpreg, slik det har vokst fram på stedet i samspill mellom natur, kultur og mennesket, og folks (både besøkendes og fastboendes) oppfatninger av landskapet. Vi kan her snakke om et ytre landskap (knyttet til stedet) og et indre landskap (knyttet til oppfatningene). Hvordan forholdet mellom disse to sidene av landskapet *oppleves*, utgjør en vesentlig stedsutviklingsressurs for produksjonen av private goder og fellesgoder. Det er om å gjøre å skape de gode opplevelsene. Det kan øke landskapets attraksjonskraft og frambringe merverdier i produksjonen av goder som assosieres med landskapet.

Et landskapsøkonomisk perspektiv er, slik vi ser det, et bærekraftig utviklingsperspektiv. Økonomisk utvikling tuftet på landskapsutviklingen må ikke forringe landskapets verdier og kvaliteter. Det vi kaller for *den brede verdiskapingen* (Haukeland og Brandtzæg 2009) inngår her som en strategi for en bærekraftig utvikling av landskapet. Det tar innover seg den totale verdiskapingen, ikke bare den økonomiske, som knyttes til ulike landskapsprodukter. Den økonomiske verdiskapingen tuftet på landskapet må også knyttes til den sosiale, kulturelle og miljømessige verdiskapingen for at utviklingen skal være bærekraftig.

Et landskapsøkonomisk perspektiv er på mange måter et konflikt-perspektiv, men konflikter kan både være destruktive og konstruktive for landskapsutviklingen. Der hvor ulike interesser brynes mot hverandre kommer man gjerne dypere inn i saksforholdet. Det vil også være konflikter, som vi skal se blant annet i forbindelse med den lokale forvaltningen av Brattfjell/Vindeggen området, mellom de ulike formene for verdiskaping. En av hovedoppgavene innen det landskapsøkonomiske perspektivet er å få de ulike interessentene til å spille på lag. Det må legges til rette for at ulike bruker- og verneinteressenter snakker sammen, og at det jobbes på tvers av nivåer, sektorer og faglige skillelinjer for å få til en mer helhetlig forståelse, forvaltning, foredling og formidling av landskapet.

2.2 Opplevelseslandskapet

'Landskap' er ikke noe entydig begrep, og uttrykket "opplevelseslandskap" vekker naturlig nok ulike assosiasjoner. Akademiske disipliner strukturerer landskapsbegrepet på forskjellige måter avhengig av bl.a. akademiske tradisjoner, paradigmer, begreper og metoder som utøverne er skolert eller sosialisert inn i. Oppfatningene kan f.eks. være forskjellige ut i fra hvilken skala landskap observeres på, hvilke natur- og kulturelementer som vektlegges, i hvilken grad det fokuseres på form, funksjon eller prosess, og om det legges ulik betoning på statiske eller dynamiske aspekter. Man trekker fram ulike funksjoner i landskapet og definerer det som et naturlandskap eller kulturlandskap, som et jordbrukslandskap eller beitelandskap. Ofte benyttes landskapsarkitekter til å belyse landskapselementene og hvordan disse kan bevares og utvikles. Landskapsøkologien som fagfelt kan også bidra til å se sammenhenger mellom natur og kultur i landskapet, slik at man ikke henger seg opp i enkeltelementer.

Det er likevel ikke uvanlig at fagfolk så vel som lekfolk oppfatter "landskapet" som noe fysisk "der ute", noe som kan avgrenses og studeres objektivt. Forvaltning og foredling av landskap tar da utgangspunkt i hva man ser i det fysiske landskapet, slik som bygninger, kulturminner, enger, naturtyper, osv.. Landskapet er da mer som en ramme til stedet der man oppholder seg, besøker, bor eller driver næring. Forskeren Ann Norderhaug ved Bioforsk, som tok doktorgraden sin om slåtteenger i Hjartdal / Svartdal kulturlandskapsområde, og som senere har bidratt til etableringen av Kulturlandskapsenteret i Hjartdal, bygger på en mer utvidet landskapsforståelse. For henne er samspillet mellom naturgrunnlaget og den kulturelle praksisen sentral. Hun viser til at verdifulle elementer som vi finner i jordbrukslandskapet, slik som biologisk mangfold, er avhengig av dyr på beite og slåttenger. Man kan ikke skille landskapet fra det som skaper det.

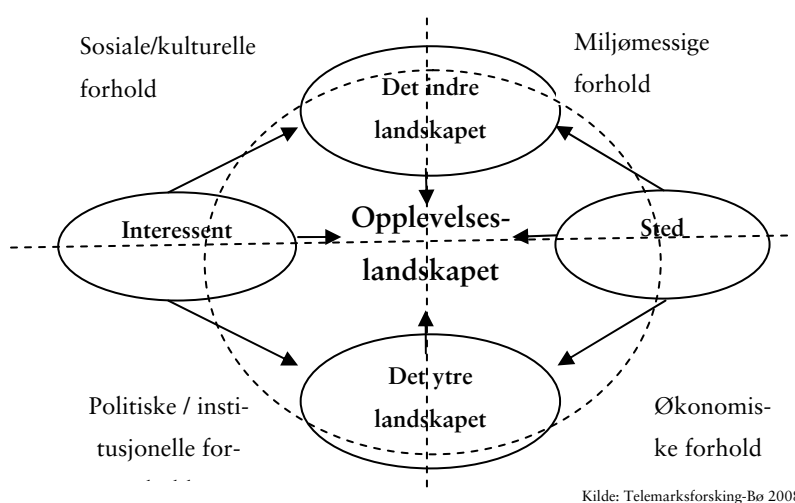
Uttrykket *opplevelseslandskapet* sier noe om både grunnlaget for våre oppfatninger av landskap og hvor dypt disse sitter i forhold til landskapets indre og ytre sider. Involverer du deg i en dugnad på et steingjerde eller slår en eng med ljå, vil du oppleve landskapet på en annen måte enn om du bare ser det fra "utsiden". Oppfatningene av landskapet kommer da fra innsiden av landskapet, ikke utsiden. Vi mener å se en økende interesse, spesielt i besøksnæringene, etter produkter som fremmer opplevelse og involvering på stedet i det som skaper et steds landskap. Det kan både dreie seg om fysiske elementer, som å bruke ljå på slåttenger, men også fortellinger, historier, myter og legender som kan knyttes til landskapet. De materielle og immaterielle sidene av landskapet sees i sammenheng. Dette kan gi steder som Hjartdal / Svartdal , hvor det i en viss grad fortsatt er et levende samspill mellom det indre og ytre, et fortrinn i opplevelsesøkonomien der steder kjemper om folks oppmerksomhet.

Opplevelseslandskapet skaper også en ny og spennende kompleksitet for landskapsforskere, fordi det har ingen klare grenser, og det utfordrer det som kan "lukke" landskapet for allmenn tilgang. Opplevelseslandskapet strekker seg utover de fysiske grensene, i tid og rom, og de mentale grensene til et mangfold av oppfatninger, drømmer og forestillinger. Det indre landskapet er hva vi bringer med oss i møte med det fysiske, og det har både en subjektiv og inter-subjektiv side. Våre oppfatninger påvirkes av vår sosiale og kulturelle forankring. I hvilken grad opplevelsen kan prege landskapsoppfatningen avhenger av hvordan det ytre og det indre

landskapet relateres til hverandre, både for besøkende og fastboende. For at opplevelseslandskapet skal øke i verdi og attraksjonskraft, er man avhengig av *de gode møtene* hvor det er et samsvar mellom det indre og det ytre landskapet.

Samtidig kan et gap mellom det indre og ytre landskapet oppfattes av en landskapsentreprenør som en mulighet. Landskapsentreprenøren kan se en mulighet i å utvikle produkter som kan lukke gapet, mens en interessent som ikke ser denne muligheten, kan oppleve gapet som noe negativt og en forringelse av verdi. Ser man for seg at i Hjartdal / Svartdal er det levende gårder med dyr på beite, om man da møtte tomme gårder og gjengrodde landskap, ville opplevelsesverdien være negativ. At det indre landskapet varierer, gjør bare at ressursgrunnlaget er mer mangfoldig, og det gir flere muligheter å spille på. Noen ønsker å slå enger, andre ønsker bare å gå tur, andre ser seg om etter et bosted, og andre vil kjøpe en hytte i området. Det er samtidig, fra et bærekraftig landskapsøkonomisk perspektiv, snakk om bare å tilpasse seg besøkendes forventninger til stedets landskap. Det er et spørsmål om hvordan man formidler de verdier og kvaliteter man ønsker at stedet skal bli assosiert med. Det blir derfor viktig å få til et samspill mellom stedets særpreg og hva folk bringer med seg av assosiasjoner og forventninger for å styrke attraksjonskraften. Opplevelseslandskapet kan på denne måten være det som binder sammen forholdet mellom en interessent og et sted.

Vi har forsøkt å vise de ulike sidene ved opplevelseslandskapet i Figur 1:

Figur 1 Opplevelseslandskapet

Den stiplede sirkelen i modellen viser at opplevelseslandskapet oppstår i tilknytning til to akser. På den ene aksen finner vi forholdet mellom en interessent og et sted, der opplevelseslandskapet er med å definere dette forholdet. På den andre aksen finner vi forholdet og det eventuelle gapet eller samsvaret mellom det indre og det ytre landskapet. Interessenten bringer med seg sine erfaringer, oppfatninger, holdninger og indre bilder. Stedet bringer også med seg noe i møtet, nemlig samspillet (eller mangelen på samspill) mellom natur, kultur og mennesket, noe som setter rammen for mulighetsrommet for involvering og opplevelse. Det å se på landskapet fra et bilvindu er også noe man gjør, men det skaper svært andre oppfatninger enn aktiv involvering, deltakelse og opplevelse, slik det kan framgå når man bruker tid i landskapet gjennom ulike aktiviteter som jakt/fiske, turer, klatring, dugnader, restaureringsarbeid, teater, buføring, bespising og overnatting i historiske bygninger. Er man aktivt deltakende på stedet, vil opplevelseslandskapet hele tiden kunne åpne seg. Det er hele tiden nye sider ved landskapet man ser og opplever.

For å utvide og utdype opplevelseslandskapet vil det være viktig å utvikle *det gode vertskap*. Trender i tiden kan tyde på at mange søker opplevelse i landskap som det vi finner i Hjartdal / Svartdal, og spørsmålet er dermed hvordan det i dag brukes for å utvikle ulike produkter og goder, og hva man kan gjøre i framtiden. Det er også et spørsmål om å legge til rette for innflytting for de som finner det såpass attraktivt at de kunne tenke seg å bo der. Opplevelseslandskapet er slik en større ressurs enn det som relateres til besøksnæringene.

2.3 Bidrag til en bærekraftig stedsutvikling

I undersøkelsen som dette notatet bygger på, har vi ikke bare vært opptatt av hva som skaper og endrer opplevelseslandskapet, men vi har også vært opptatt av hvordan det som ressurs kan bidra til en bærekraftig stedsutvikling. Vi erfarer flere steder at mennesker er heimeblinde for hvilke verdier og kvaliteter som ligger i opplevelseslandskapet. For dem er det et hverdagslandskap som ofte tas for gitt, men ifølge Den europeiske landskapskonvensjonen skal hverdagslandskapet mer fram i lyset. Her kan det være naturlig å stille noen enkle spørsmål:

1. Hva er det særegne samspillet mellom natur, kultur og menneske som skaper opplevelseslandskapet på stedet der vi bor?

2. Hva er det vi har i vårt opplevelseslandskap som få eller ingen andre har i sitt?
3. Hva er det vi kan i vårt opplevelseslandskap som få eller ingen andre kan?
4. Hvordan oppfattes vårt opplevelseslandskap av besøkende, og hvordan legger vi til rette for at de får en positiv opplevelse av landskapet?

Når vi søker svar på disse spørsmålene, vil vi samtidig lære mer om hvilke kvaliteter og verdier vi kan spille på i utviklingen av opplevelseslandskapet. Slik innsikt, bevissthet og kompetanse må læres, og her har ulike institusjoner som skole, voksenopplæring og kompetanseutviklingsinstanser i kommune og fylke et særskilt ansvar. Det dreier seg om å utvikle en *stedssans* eller en *landskapssans*.

Vi er også ute etter å belyse hvordan opplevelseslandskapet ikke bare er en ressurs for å fremme en bærekraftig stedsutvikling. Begrepet *bærekraftig utvikling* har fått en renessanse de senere år. I St meld nr 25 2004-2005 *Om regionalpolitikken* står det:

”Bærekraftig utvikling omfatter både økonomisk bærekraft, bærekraft for miljøet og sosial bærekraft, der den kulturelle dimensjonen inngår. Utfordringa er å finne balansen mellom de ulike perspektivene. Det trenger ikke være noen motsetning mellom utvikling og vern.”

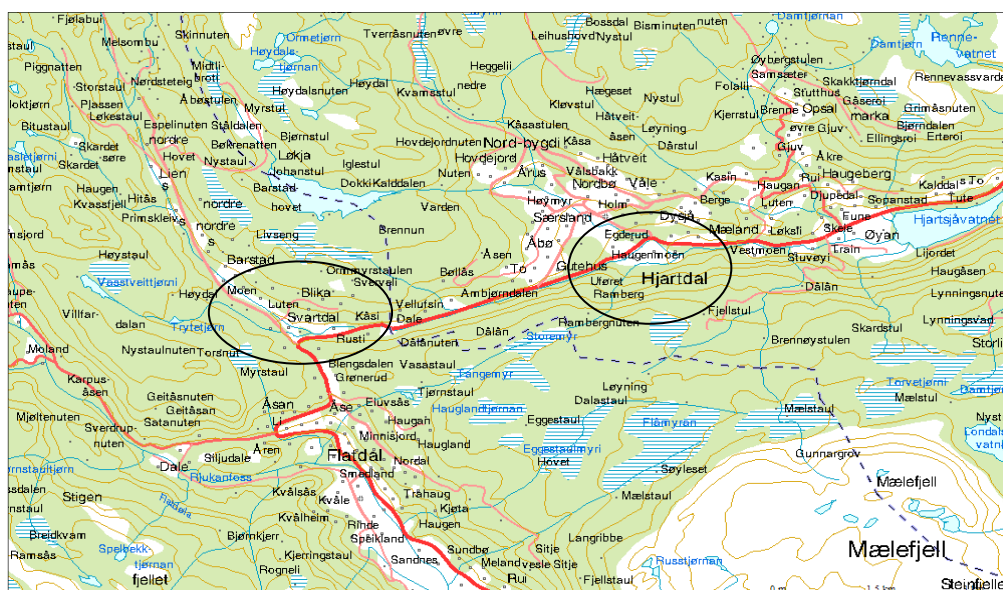
En bærekraftig stedsutvikling, med andre ord, er bærekraftig såfremt den er miljømessig (økologisk), kulturelt, sosialt og økonomisk bærekraftig. Det er helheten som er avgjørende. Dette innebærer i vår sammenheng følgende: 1) en bærekraftig bevaring og utvikling (vern og bruk) av det som inngår i opplevelseslandskapet og 2) en bærekraftig utvikling (nyskaping og verdiskaping) av lokalt nærings- og samfunnsliv tuftet på opplevelseslandskapet som ressurs.

En bærekraftig stedsutvikling tuftet på opplevelseslandskapet har både en horisontal og en vertikal dimensjon. Den horisontale dimensjonen innebærer bredden i lokal nærings- og samfunnsutvikling; det er behov for en utvikling på tvers av ulike sfærer (miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk) og mellom ulike aktører (offentlige, private, frivillige og FoU-miljøer). Når det gjelder den vertikale dimensjonen, dreier dette seg om ulike nivåer av dybde i den bærekraftige utviklingen, mellom det lokale og det globale. En bærekraftig stedsutvikling er avhengig av et sam-

spill på tvers av nivåene. For at et lokalt tiltak skal kunne være bærekraftig, må det samtidig være bærekraftig globalt sett. Det som skjer med opplevelseslandskapet som ressurs lokalt, må også få et globalt uttrykk. Stedsutviklingen må vokse fram både nedenfra (endogen utvikling) og ovenfra (eksogen utvikling). Det synliggjør det vi kan kalle for en *global* dimensjon ved en bærekraftige stedsutvikling, der det globale og lokale inngår i hverandre.

3. Hjartdal og Svartdal kulturlandskapsområde

Vi skal her gi et kort innblikk i hva det geografiske stedet er som vi forholder oss til i undersøkelsen. Det dreier seg om Hjartdal og Svartdal kulturlandskapsområde. Hjartdal og Svartdal er to bygder som grenser til hverandre på hver sin side av kommunegrensen mellom Hjartdal og Seljord kommuner. Svartdal ligger i Seljord kommune og Hjartdal i Hjartdal kommune. Her finner vi jordbrukets kulturlandskap av nasjonal verdi, spesielt på grunn av velutviklede kulturmarkstyper og artsrik flora. Landskapet er preget av gamle driftsformer med mange kulturhistoriske spor. Steingarder, bakkemurer, grensemarkeringer og gjerder, gamle ferdaveier, stier og et stort antall trebygninger fra middelalderen. Til sammen utgjør dette et særdeles helhetlig og intakt kulturlandskapsområde i et levende bygdemiljø. Det har vært bevissthet om de store kulturlandskapsverdiene i området i mange år. I Hjartdal ble Ambjørndalen, som ett av fem større sammenhengende områder i Telemark, pekt ut som nasjonalt verdifullt kulturlandskap (Direktoratet for Naturforvaltning 1994). Området var også nominert nylig til nasjonale verdifulle kulturlandskap, men rakk ikke helt opp i første omgang.

Figur 2 Oversiktskart som viser beliggenhet av bygdene Hjartdal og Svartdal

Hjartdal og Svartdal har rike landskapskvaliteter. Kvalitetene og verdiene ligger i et sammenhengende landskap og med et rikt innhold av gamle verneverdige bygninger, kulturminner, gamle kulturmarker og stort biologisk mangfold. Levende tradisjoner knyttet til kunst, håndverk, musikk, foredling, mat, m.m., er også en del av dette ressursgrunnlaget. Statusen som nasjonalt verdifullt kulturlandskap og nominasjonen til UNESCOs kulturlandskapspris understreker dette. Sånn sett kan man, i henhold til definisjonen av helhetlige landskap, si at gapet mellom det indre (imaginære) og ytre (fysiske) landskapet er lite, og at landskapet således kan karakteriseres som et helhetlig landskap med stor opplevelsesverdi og attraksjonskraft. Landskapet representerer derfor en ressurs for bærekraftig stedsutvikling og verdiskaping i området. For at dette ressurspotensialet skal kunne realiseres, er det en forutsetning at man lokalt har kompetanse og et bevisst forhold til kvalitetene og verdiene som finnes. Videre er det også viktig at man har en offentlig politikk, forvaltning og virkemidler som stimulerer til verdiskaping med utgangspunkt i ressurspotensialet som direkte eller indirekte kan knyttes til det helhetlige og særpregede landskapets opplevelsesverdi og attraksjonskraft.

Hjartdal kommune, Fylkesmannen i Telemark, Telemark fylkeskommune og Riksantikvaren tok initiativ til å følge opp den nasjonale registreringen av kulturlandskap gjennom utarbeidelse av forvaltningsplaner for kulturlandskapet i Nordbygda med Ambjørndalen Heggenes (1996), og en plan for vern, bosetting og stedbunden næring i Bondal. Dette planarbeidet ble finansiert av Direktoratet for naturforvaltning (DN) og Fylkesmannen i Telemark.

I kjølvannet av dette har det vært jobbet med to prosjekter: Kulturlandskapsprosjektet (1999-2002) og Eldhusprosjektet (2003-2006). Som en del av Eldhusprosjektet, og oppfølgingen av dette, har det vært arbeidet med å institusjonalisere prosjektarbeidet i mer varige strukturer. De rike kulturlandskapskvalitetene og arbeidet som har blitt gjort for å bevare disse, resulterte bl.a. i at Hjartdal og Svartdal ble nominert til UNESCOs internasjonale kulturlandskapspris i 2003. Vi vil her peke på viktige elementer knyttet til det arbeidet som har vært gjennomført fra 1999 og fram til i dag.

3.1 Kulturlandskapsprosjektet (1999-2002)

3.1.1 Viktige målsettinger

Med utgangspunkt i et initiativ fra Hjartdal kommune laget Fylkesmannen i Telemark, Landbruksavdelinga, i 1998 et forslag til et treårig kulturlandskapsprosjekt med prosjektleder lokalisert i Hjartdal. Prosjektet ble satt i gang i april 1999 med finansiell støtte fra Fylkesmannen i Telemark, Riksantikvaren, Telemark fylkeskommune, Telemark Landbruksselskap, Hjartdal kommune og Direktoratet for naturforvaltning.

Hovedmålsettingen med prosjektet var å ta vare på og utvikle kulturlandskapet ved utvikling av et livskraftig landbruk og lokalsamfunn. Det ble lagt til grunn en forutsetning om at variasjonsrikdommen i landskapsbildet, sammen med biologisk og kulturhistorisk mangfold også skulle sikres.

Prosjektet ble gjennomført i to nasjonalt verneverdige kulturlandskapsområder. Det ene området omfatter Bondal like under Gaustatoppen i nord, og det andre omfatter Nordbygda med Ambjørndalen som grenser mot Seljord kommune i vest.

Viktige delmål med prosjektet var bl.a. å utarbeide detaljplaner og gjennomføre samordnet skjøtsel av kulturlandskapet. Planene skulle danne grunnlag for søknader om statlige tilskudd til ”Spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap med freda og verneverdige bygninger” (STILK-midler) og andre tilskudd av interesse for planområdet. Videre var det en målsetting at man gjennom driftsplanlegging, mobilisering og kunnskapsheving av gårdbrukerne i planområdet skulle fremme miljøbasert næringsutvikling. Det ble sett på som ønskelig at dette ble utført som en tiltaksrettet ressurs- og miljøplan som kunne gå inn som kommunedelplan i Hjartdal kommune. Viktige elementer i planen ble antatt å kunne være innpassing av nye bygninger i gammelt kulturlandskap og utnytting av kulturlandskap og kulturminner i næringsssammenheng. Siden Nordbygda og Bondal var utpekt som nasjonalt verdifulle kulturlandskap, ble det også lagt vekt på at det skulle formidles erfaringer og kunnskaper fra prosjektet. I løpet av planperioden skulle det også avklares muligheter for å etablere et informasjons- og kompetansesenter for forvaltning, skjøtsel og bruk av kulturlandskapet i landbruket.

3.1.2 Gjennomføring av tiltak

Forut for selve prosjektperioden var det gjennomført flere registrerings- og forskningsarbeider. Disse arbeidene har vært ansett som viktige i arbeidet med forvaltning, skjøtsel og utvikling av planområdene, og har dannet et faglig fundament for utarbeidelsen av planer for spesielle kulturlandskapstiltak. Tidligere utredninger som trekkes fram, er bl.a. Eriksen (1995, 1996), Norderhaug (1996), Heggenes (1996), Direktoratet for naturforvaltning (1994) og Feste A/S Skien (1996).

I kulturlandskapsprosjektet ble det lagt vekt på kontakt med gårdbrukerne i området for å motivere, informere og bygge opp entusiasme knyttet til kulturlandskapet. Da områdene ble klassifisert som nasjonalt verdifulle, var det stor motstand i bygda, og flere personer gikk ut i media og uttrykte motstand mot dette. Befolkningen oppfattet klassifisering som en statlig båndlegging av området, nesten på lik linje med etableringen av en nasjonalpark. I praksis innebar klassifiseringen ingen begrensninger på bruken av området. Bedre kommunikasjon mellom offentlig forvaltning og lokalbefolkningen kunne nok ved oppstarten bidratt til å unngå en del misforståelser og lokal motstand. Det var også en del skepsis ved oppstarten av kulturlandskapsprosjektet rundt hva prosjektlederen skulle drive med.

I forhold til informasjon og mobilisering ble det gjennomført ulike tiltak. Det ble bl.a. arrangert kulturlandskapssamlinger med ulike tema som strekte seg fra biologisk mangfold og lokal foredling til offentlige økonomiske støtteordninger. Prosjektlederen var sterkt engasjert i kulturlandskapsarbeidet, deltok aktivt på dugnader på ulike arenaer i bygda og opparbeidet seg gjennom dette både tillit og respekt.

Prosjektlederen bisto også med å søke STILK-midler til rydding og skjøtsel av kulturlandskap og restaurering av bygninger. I forbindelse med arbeidet ble det lagt vekt på å informere om kulturlandskapsverdier og man forsøkte å gjøre folk bevisste på egne ressurser og kvaliteter i bygda. I Bondal var restaurering av gamle bygninger, rydding og rekonstruksjon av gjengrodd areal de mest prioriterte oppgavene. Det ble restaurert ca. 80 daa kulturmark, og det var stor oppslutning om dugnadsarbeidet, både fra grunneiere og andre interesserte. Det ble restaurert tradisjonelle gjerder som ledd i intensivert bruk av beite som oppfølgende skjøtselstiltak. Det ble også gjennomført et prosjekt for registrering av lokale stedsnavn. Disse ble

i samarbeid med Høgskolen i Telemark digitalisert slik at de er bevart for ettertiden.

I Nordbygda var det også stor aktivitet i prosjektperioden. Det ble blant annet utarbeidet 60 ulike planer for spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap. Disse omfattet i første rekke rydding av gammel kulturmark, restaurering av bygninger og tiltak for bevaring av biologisk mangfold gjennom slått og beiting. Videre ble det gjennomført flere fellestiltak (områdetiltak) knyttet til ferdsel og levendegjøring av gamle kulturminner. Visuelt sett bidro tiltakene til en åpnere og triveligere bygd. Initiativ til utarbeidelse av konkrete planer kom i stor grad fra grunneierne selv. Prosjektlederen konsentrerte seg om å være behjelpelig med planlegging og utforming av søknader. Etter hvert som folk så resultater av tiltakene, økte interessen, og flere kom til. Dette resulterte også i at en betydelig andel av STILK-midlene i Telemark gikk til Hjartdal i denne perioden.

Da det treårige prosjektet ble avsluttet, konkluderte styringsgruppen for prosjektet med at målene for prosjektet var nådd, og at man hadde fått mer ut av prosjektet enn man kunne forvente. Det ble videre konkludert med at tre år er noe kort tid for å se varige resultater, men at man kunne registrere en klar holdningsendring fra å være skeptiske til et slikt "verneområde" til en mer positiv holdning med offensiv vilje til å se muligheter i kulturlandskapet for det framtidige landbruket i bygda. Det ble også gitt uttrykk for at det hadde skjedd mye lokalt, og antallet lokale initiativ var økende. Gårdbrukerne var innstilte på at man innen tradisjonelt landbruk måtte tenke nytt, og at kulturlandskapsverdiene skulle ivaretas og involveres i næringsutviklingen.

3.1.3 Prosjekter i kjølvanet av Kulturlandskapsprosjektet

I kjølvanet av Kulturlandskapsprosjektet ble det etablert flere nye prosjekter og tiltak som har til hensikt å fremme nye næringer og aktiviteter som baserer seg på verdier og kvaliteter i kulturlandskapet, og som samtidig bidrar til å videreutvikle disse. Av viktige prosjekter og tiltak kan nevnes Slåttefestivalen, som ble etablert i 2000, Eldhusprosjektet, som ble startet opp i 2002, etablering av Hjartdalsbygda AS i 2004, etablering av Kulturlandskapscenter i Hjartdal / Svartdal i 2005 og etablering av Telegardar i 2006. Alle disse tiltakene kan betraktes som viktige ele-

menter i en omstillingsprosess der lokale ressurser og kvaliteter i stadig større grad blir viktigere i forhold landskaps-, bygde- og næringsutvikling. I 2010 arbeides det også med utformingen av den lokale forvaltningen av Brattfjell/Vindeggen landskapsvernområde, som er i berøring med området vi har fokusert på.

3.2 Eldhusprosjektet

3.2.1 Forprosjektet

Eldhusprosjektet startet opp høsten 2002 som en bygdemobilisering for å satse på bygdeturisme og småskala reiselivsutvikling i Nordbygda og Gvammen i Hjartdal. Ideen om Eldhusprosjektet ble født på Bondens mandagstreff. Dette er et forum som har eksistert lenge, og hvor man arrangerer et møte første mandag i hver måned. Der har man en strategisk time hvor man diskuterer hvordan man skal forholde seg til ulike problemstillinger og utfordringer. Det er mange deltidsbønder i området, og et viktig argument for å starte Eldhusprosjektet var å skaffe nye inntektskilder for å styrke sysselsetting og bosetting.

I første omgang ble det gjennomført et forprosjekt hvor det bl.a. ble registret kompetanse, interesse og fasiliteter som er viktige for en turistsatsing. Hjartdalsbygda skiller seg ut med mange gamle levende bygdetradisjoner, f.eks. i forhold til bygdekultur, kulturlandskap, håndverk, lokalhistorie, mattradisjoner, småskala landbruk og utmarksbruk. Det er kort vei mellom de gamle gårdstunene, og bygda har et tett nettverk av bygdeveier.

Tidlig i forprosjektet ble det arrangert et bygdemøte som ble svært godt besøkt. Dette ble fulgt opp med månedlig informasjon i bygdebladet. Det var mange oppslag i media, bl.a. i lokalavisa, fylkesaviser og NRK-Telemark. Det var også et innslag på Dagsrevyen i NRK.

Bygdefolket sluttet opp om prosjektet med stor deltakelse på bygdemøter, og over 80 personer var involvert i utviklingsgrupper med ulike reiselivstemaer. Det ble samtidig etablert kontakt med ulike offentlige instanser. I kommunen omfattet dette næringskonsulenten, landbrukskontoret, rådmannen og ordføreren. Hos Fylkesmannen etablerte man kontakt med den STILK-ansvarlige, Fylkesjordsjefen og

Landbruksdirektøren. Andre instanser som man etablerte kontakt i forhold til, var fylkeskommunen, Møtestad Seljord, Telemarksreiser og etablererkontoret for Øst-Telemark.

Blant innbyggerne ble det etablert 10 utviklingsgrupper innenfor følgende områder:

1. Kulturlandskap
2. Tradisjonsmat
3. Bygningsrestaurering
4. Utmarkstilbud
5. Hest og hobbydyr
6. Lokalhistorie
7. Nettverk for etablerere
8. Markedsføring og internett
9. Husflid og handverk
10. Det å være turistvert

Gjennom forprosjektet ble det registrert 32 tiltak med relevans til gårds- og bydeturisme. Mange av tiltakene rettet seg inn mot overnatting, kulturminnebevaring og opplevelsestilbud. Videre var det også tiltak knyttet til tradisjonsmat, servering, tradisjonshåndverk og kursvirksomhet. Arbeidet med tiltakene ble i forprosjektet koordinert av prosjektleder i samarbeid med kommune og etablererkontor.

Hjartdalbygda er preget av småskala landbruksstruktur. Det er mange små leverandører som utgjør deler av en større helhet. Man ønsket derfor at opplevelsen av Hjartdalsbygda skulle være reiselivstilbudet. Det vil si at salgsproduktet er avhengig av flere leverandører, noe som stiller spesielle krav til samarbeid, produktutvikling, koordinering og markedsføring. I forprosjektet ble det også foretatt registreringsarbeid, bl.a. av kompetanse, bygninger og andre ressurser som er nødvendige for å satse på småskala reiseliv. I den forbindelse gjennomførte prosjektlederen ca. 20 gårdsbesøk, og hadde ca. 150 konsultasjoner på kontoret. Det ble registrert og delvis utarbeidet planer for en rekke enkelttiltak.

Prosessen som ble kjørt bidro til bred mobilisering. Gjennom prosjektet ble det etablert god kontakt med bygdefolket både gjennom gårdsbesøk og ulike møter. Prosjektkontoret var lokalisert på Bygdesentralen, som er lett tilgjengelig for bygdefolket. Folk kunne komme innom for å ta en kopp kaffe og diskutere ideer i en

uformell atmosfære. I utgangspunktet var det en målsetting om å etablere 5 utviklingsgrupper med bred deltakelse. Resultatet ble at det ble etablert 10 grupper, noe som også vitner om bred mobilisering. Utviklingsgruppene viste seg å være godt egnet for idédugnader, kompetanse- og nettverksbygging. For prosjektleder var gruppene til god hjelp i registreringsarbeidet og bidro til god kontakt med bygdefolket. Kulturlandskapsprosjektet, som bl.a. dannet grunnlaget for den nasjonale nominasjonen til UNESCO sin kulturlandskapspris, framheves også som en viktig mobiliseringsfaktor. Bygdefolket fikk gjennom tidligere prosesser kunnskap om lokale ressurser og betydningen disse kan ha i næringsutvikling knyttet til småskala reiseliv.

Erfaringene fra forprosjektet viste at det var stor interesse for deltakelse i småskala næringsutvikling. Det viste også at det var et godt ressursgrunnlag, men at det var behov for støtte til kompetanseutvikling, produktutvikling, investering og markedsføring. Det ble derfor besluttet å gjennomføre et hovedprosjekt med fokus på oppfølging og registrering av nye utviklingstiltak, markedsføring, organisering av samarbeid og etablering av opplegg for koordinering. Et 3-årig hovedprosjekt ble etablert sommeren 2003.

3.2.2 Eldhusprosjektet 3-årig hovedprosjekt

Forprosjektet til Eldhusprosjektet omfattet kun Hjartdalsbygda. Etter ønske fra Seljord kommune ble også Svartdal innlemmet i hovedprosjektet. Dette ble sett på som naturlig ettersom Svartdal og Hjartdalsbygda hører til samme dalføre og gjennom Kulturlandskapsprosjektet arbeidet sammen for profilering av kulturverdiene i område. I prosjektplanen for hovedprosjektet ble det beregnet en kostnadsramme på kr 980.000 pr. år.

Det viktigste målet med hovedprosjektet var å få til næringstiltak innen gårds- og bygdeturisme som kan gi inntekter og sysselsetting på langsiktig basis. Det ble lagt vekt på å bygge videre på fundamentet som ble lagt i forprosjektet, og tiltak ble forutsatt basert på lokale ressurser og lokal kompetanse. Kulturlandskap, gamle bygninger og levende bygdetradisjoner innen mat og håndverk var således viktige profilerings-elementer. Strategien var at bygdefolket gjennom bred mobilisering skulle delta i utviklingen av et helhetlig reiselivsprodukt knyttet til Hjartdalsbygda

og Svartdal. De enkelte leverandørene skulle samarbeide og bli koordinerte gjennom felles salg og markedsføring. I tillegg skulle hver enkelt deltaker kunne utvikle og markedsføre sitt tilbud, men det overordnede fokus ligger på Hjartdal og Svartdal som reisemål. Arbeidet i utviklingsgruppene ble også videreført i hovedprosjektet.

Prosjektet ble ledet av en styringsgruppe som var sammensatt av bygdefolk som representerte et tverrsnitt av utviklingsinteressene for reiseliv i bygda. Gruppen ble valgt på et bygdemøte og konstituerte seg selv. Prosjektet ble til daglig ledet av en prosjektleder og en prosjektmedarbeider som hver jobbet på prosjektet i 50 % stilling. Prosjektet var i utgangspunktet et områdetiltak, men fikk i hovedprosjektet status som næringsutviklingsprosjekt innen småskala reiseliv.

Viktige målgrupper for prosjektet var bygdefolk som ønsket å delta i utviklingen av småskala reiseliv. Det var også en viktig målsetting i prosjektet å få til godt samarbeid mellom kommunale og regionale næringsmyndigheter som er med på å definere rammevilkårene for reiselivssatsingen. Nettverksbygging var også en prioritert oppgave i forhold til aktuelle samarbeidspartnere innen skole-, reise- og næringsliv.

Prosjektet fungerte som en overbygning og pådriver for å utvikle tilbud for turisme og for å skape et helhetlig reiselivsprodukt i Svartdal og Hjartdal. En viktig oppgave i prosjektet var å gi støtte og rådgivning i tilknytning til ulike private tiltak, men også å ha et ansvar for utvikling og etablering av nødvendige fellestiltak. Det innbar bl.a. ansvar for generell kompetansestøtte, støtte til planlegging, overordnede markedsføringstiltak, utadrettet fellesprofilering, kontakt med media, aktiv tilrettelegging, nettverkbygging, arrangere bygdemøter, gi informasjon til aktuelle myndighetsorganer, ta tak i viktige enkelttiltak som faller utenfor de private tiltakene og koordinere og medvirke til samarbeidsløsninger.

En viktig del av arbeidet var drift av de etablerte utviklingsgruppene. I alt har 12 arbeidsgrupper vært i aktivitet. I tillegg til de gruppene som ble etablert i forprosjektet, ble det også etablert en nettverksgruppe for kvinnelige etablerere og enda en gruppe som arbeidet med lokalhistorie. Det ble også etablert en egen gruppe for etablering av felles utsalg og møteplass i bygda. Totalt har ca. 110 personer vært involvert i arbeidet i utviklingsgruppene, noe som tilsvarer ca. 18 % av innbyggerne i de to bygdene.

I sluttrapporten av Eldhusprosjektet rapporteres det at prosjektarbeidet i hovedsak har gått som planlagt. Det blir pekt på at resultatene var bedre enn forventet på flere av innsatsområdene. Årsakene tilskrives særdeles god oppfølging og tilslutning til prosjektarbeidet fra bygdefolket.

I løpet av de tre prosjektårene ble det arbeidet med i alt 120 saker knyttet til restaurering og investering i utviklingstiltak. I alt ble det uarbeidet 102 planer, hvorav 70 ble gjennomført ved prosjektslutt. 17 søknader var sendt Innovasjon Norge, 68 til kommunene, 5 til Telemark fylkeskommune, 6 til Fylkesmannen, 12 til Mattilsynet og 8 til Norsk Kulturarv. Samlet representerte de tilskudd for ca. 25 mill. kr. I alt 45 eiendommer var involvert i utviklingstiltak. I tillegg har det vært gjennomført 10 fellestiltak. Her har også Telemark interkommunale næringsfond og Fellefondet for Vest-Telemark bidratt med finansiering.

I løpet av prosjektperioden har det samtidig blitt utarbeidet en internettside der tilbud om overnatting, servering, produkter og opplevelser blir presentert. Samlet sett har Eldhusprosjektet fungert som en pådriver for å utvikle ulike tilbud for et helhetlig reiselivsprodukt i Hjartdal og Svartdal. Prosjektet har vært viktig for å etablere nettverk i forhold til befolkning og lokalt næringsliv, fagmiljøer og offentlig forvaltning.

De største utfordringene knyttet til utviklingen av et helhetlig reiselivsprodukt i Svartdal og Hjartdal har vært etablering av samarbeid, koordinering av aktører og innsatsområder, markedsføring og salg. For mange involverte utgjør turistsatsingen kun en liten tilleggsnæring, men det er likevel viktig å være leveringsdyktig til enhver tid. Leveringen må skje når kunden har behov – ikke når det passer for tilbydereren. I prosjektet ble det lagt vekt på å kommunisere at kravene og leveringsdyktigheten vil være de samme uansett om man driver på heltid eller deltid. Erfaringene framhevet også betydningen av å ha kompetanseutvikling og planutvikling på plass før man legger for mye ressurser i produktutvikling, markedsføring og salg. En viktig del av koordineringsarbeidet i prosjektet var således å bidra til at disse tingene forgikk i rett rekkefølge. Det er vanskelig å selge og få lønnsomhet ut av noe som ikke er godt forberedt og planlagt. Etablering av strategiske nettverk var også en viktig del av arbeidet med koordinering og samarbeid. Individuelle tiltak er ofte avhengige av felles tiltak. Et godt samarbeid, som også bidrar til gjensidig erfaringsutveksling og inspirasjon, er således en forutsetning for å lykkes.

I siste fase av Eldhusprosjektet var det fokus på hvordan det prosjektbaserte arbeidet skulle institusjonaliseres. Det ble sett på som en målsetting å få til faste varige strukturer som kunne ivareta funksjoner som Eldhusprosjektet hadde ansvar for, men som også kunne være viktige for koordinering og videreutvikling på permanent basis. Arbeidet som ble utført i utviklingsgruppene, skulle overføres til eksisterende lag og organisasjoner, men disse vil ikke kunne ivareta de overordede, koordinerende, veiledende og mobiliserende støttestrukturfunksjonene som Eldhusprosjektet hadde hatt.

3.3 Institusjonalisering

Som et ledd i arbeidet med institusjonaliseringen av Eldhusprosjektet har man bl.a. etablert et kulturlandskapsenter, tilbyderorganisasjon (Telegardar BA) og internettsider for markedsføring og profilering. Videre har man etablert bygdeselskapet Hjartdalsbygda AS. Selskapet har overtatt Nordbø Pensjonat og Nordbø forretningsbygg som er samlokalisert i Hjartdalsbygda. I samarbeid med regionale myndigheter og kommunen har bygningene blitt rustet opp. Selskapet har en ideell målsetting om å bruke bygningene for å få til aktuell virksomhet i bygda. I dag er turistinformasjon, bibliotek, avløserlag, frivillighetssentral, Telegardar og Kulturlandskapsenteret lokalisert der.

Ideen om et kulturlandskapsenter ble unnfanget allerede i forbindelse med det treårige kulturlandskapsprosjektet. Det ble da pekt på en del utfordringer og behov når det gjelder den framtidige satsingen på kulturlandskap:

- kunnskapsformidling når det gjelder forskningsresultater og praktisk forvaltnings- og skjøtselserfaring. Spesielt ble det pekt på at skjøtsel og bevaring av kulturminner krever fagkunnskaper, og at bevaring og utvikling av biologisk mangfold er spesielt krevende område, som gjerne blir mindre vektlagt pga. manglende kunnskaper.
- bedre kunnskaper med hensyn til effekten på kulturlandskapsverdiene som følge av ulike tiltak, men også når det gjelder økonomi, tidsbruk og arbeidsinnsats knyttet til restaurering og skjøtsel.
- kunnskaper om hva slags betydning kulturlandskapet har for folk flest, for tilreisende og fastboende.

Visjonen for det regionale kulturlandskapscenteret var at dette skulle bidra til å fremme miljøverdiene knyttet til aktivt landbruk og vise hvilke muligheter som ligger i å utnytte kulturlandskapet som grunnlag for verdiskaping og utvikling i bydesamfunnene. Viktige tiltak skulle være å bygge opp og videreformidle eksisterende kompetanse om skjøtsels- og restaureringsarbeid, og å vise hvordan kulturlandskapsverdiene på de enkelte gårdsbruk kan ivaretas. I forhold til næringsutvikling ble det sett på som en viktig oppgave å synliggjøre mulighetene for, og stimulere til, utvikling av nye næringer med basis i lokale ressurser og lokal tradisjon. Man ønsket fokus på hvordan man kan utnytte lokalt særpreg til å opprettholde og videreutvikle en levende landsbygd, og hvordan kulturlandskapet kan utnyttes i reiselivssammenheng.

Ut over dette var sentrale oppgaver å bygge opp en kunnskapsdatabase, pleie og utvikle nasjonale og internasjonale nettverk, samarbeide med offentlig forvaltning og forsknings- og utdanningsinstitusjoner, stimulere til utvikling av produsentnettverk, delta i prosjektarbeid, produsere fagstoff og drive formidling, rådgivning og kursvirksomhet.

I tillegg til at et slikt senter ble sett på som viktig for å støtte opp det framtidige utviklingsarbeidet i bygda, ble det antatt at etableringen i seg selv også kunne ha positive ringvirkninger. Det ble da lagt til grunn at et slikt senter kunne medføre behov for mye møte- og kursvirksomhet, noe som innebærer behov for både overnattings- og serveringskapasitet. Ved å samlokalisere kulturlandskapscenteret med Norbø pensjonat og bygdesentralen, hvor det er fine lokaliteter både for møterom, servering, overnatting, kontor, m.m., var planen at dette kunne bidra til økt etterspørsel etter overnatting og bevertning også for de som driver med bygdeturisme. Man så også for seg at det ville bli økt etterspørsel etter lokale tjenester knyttet til guiding, demonstrasjoner og kurs- og forsøksområder.

En viktig sak var å avklare og etablere en fast ordning for koordinering mellom tilbydere og felles markedsføring. I den forbindelse ble tilbyderorganisasjonen Telegardar BA etablert. Det er ansatt en koordinator i 80 %, og denne stillingen er et spleiselag mellom Telegardar, Slåttefestivalen, Sogelandet og Frivillighetsentralen.

Slåttefestivalen er et annet tiltak for å markedsføre og profilere bygda. Festivalen ble første gang arrangert i 2000, og den har utviklet seg til å bli en årlig festival med stor lokal dugnadsinnsats og deltakere fra hele landet. Festivalen er lagt opp slik at kulturlandskapet med sine mange gamle bygninger skal danne en helhetlig ramme rundt festivalen. I tillegg til selve konkurransen i ljåslått, er det også lagt opp til underholdning for store og små, utstillinger og salg av lokal husflid, håndverk og bakst, og utstilling av dyr. Det er også muligheter for ”sogevandring” i kulturlandskapet.

Å skape landskap! Foto: Hjartdal kommune

4. Opplevelseslandskapet som nyskappingsressurs

Foto: P.I. Haukeland

I undersøkelsen har vi vært spesielt ute etter er å forstå hvordan alt dette arbeidet med kulturlandskapet i Hjartdal og Svartdal over flere år har bidratt til en bærekraftig stedsutvikling, og det er i denne sammenhengen at vi finner at opplevelseslandskapet står sentralt. Vi skal i dette kapittelet belyse dette forholdet noe mer inngående ved å se på følgende faktorer i tilknytning til landskapet: 1) landskapsentreprenøren, 2) produksjonen av private goder og fellesgoder og 3) bred verdiskaping og bærekraftig stedsutvikling.

4.1 Landskapsentreprenøren

Det er mange landskapsentreprenører i Hjartdal / Svartdal , slik vi har fått belyst i prosjektbeskrivelsene ovenfor, som på sin måte knytter landskap og opplevelse sammen. Noen er gårdbrukere, mens andre virker innenfor det offentlige og det

frivillige. Flere gårdbrukere er svært bevisste på det at de driver både med landbruksproduksjon og landskapsproduksjon. Det er ikke slik at landskapet bare er en konsekvens av annet arbeid, selv om det selvfølgelig er det også, men det er samtidig en entreprenøriell ressurs og et gode i seg selv.

Landskapsentreprenøren skaper landskap gjennom et sett av ulike praksiser. Noe bidrar til det fysiske landskapet gjennom for eksempel istandsetting av gamle bygninger, aktivt dyrehold, bevaring av kulturminner, og noe bidrar til det indre landskapet, som historiefortelling, kunst, musikk, diktning. Alt dette bidrar til hvordan vi opplever sammenhengen mellom det indre og det ytre landskapet. Her skal vi bli litt mer kjent med noen av disse landskapsentreprenørene.

På gården Sud-Hovland i Hjartdal er det investert store summer av eierne for å istandsette det gamle hovedhuset på gården. Istandsettingen har fått offentlige tilskudd, men det er vesentlige investeringer som må gjøres av egen lomme, og dette gjør at mange kvier seg for å sette i gang. Spørsmålet mange stiller seg, er om man får anledning til å sette i stand bygningen slik at den både ivaretar verneverdige kvaliteter og verdier, samtidig som man får en bygning med moderne fasiliteter som kjøkken, vann, strøm og toalett som mange som etterspør arrangement, seminarer og andre tilstelninger, ønsker. Bygningen brukes hovedsaklig til arrangement, og der hvor eierne ikke står for serveringen selv, samarbeider de med andre om den biten. Ett av motivene for først å ta over gården og deretter å ta vare på stua er forståelsen av hvor viktig slike bygninger er i reiselivssammenheng, basert på tidligere erfaringer med besøkende. Samtidig utvikles det indre landskapet gjennom historiefortelling, gjerne i tilknytning til visse fysiske sider av bygningen (grua, soverom, spiseplass, møbler, m.m.) og gjennom ulike bruksgjenstander. Bygningen har stor betydning for helhetsinntrykket av landskapet, og blir slik sett også et fellesgode som andre i området nyter godt av.

På gården Midt-Svartdal finner vi en annen landskapsentreprenør, som er bevisst og opptatt av å holde landskapet åpent og levende ved å ha dyr på beite. Mohairgeiter bidrar til et levende kulturlandskap i Svartdal. Ulla fra Mohair-geitene blir foredlet til en rekke produkter gjennom Telespinn AS. Noe støtte i forbindelse med landskapsutviklingen er gitt, som STILK-midler, og ellers i etableringen av bedriften, men igjen ser vi at dette utgjør bare en liten del av kostnadene knyttet til det å drive gårdsbruk. Motivasjonen til landskapsentreprenøren er derfor avgjørende for

hvorvidt vedkommende vil satse eller ikke. I dette tilfelle er det både en familietilknytning til gården, slik at det indre landskapet har lange røtter som landskapsentreprenøren er en bevisst del av, og gården representerer også en realisering av en drøm som landskapsentreprenøren lenge har båret på. Samtidig må det skapes økonomi og lønnsomhet av gårdens ressurser. Landskapsentreprenøren har tatt over gården i voksen alder, noe som ikke er uvanlig. Det er derfor vanlig at man da bringer med seg vesentlig med midler til utviklingen av gården, og det er også vanlig at flere tar med seg arbeid fra tidligere eller finner arbeid utenfor gården for å bøte på det økonomiske. På Midt-Svartdal foredles ressursene til ulike produkter. Gårdens landskap og historie blir formidlet gjennom produktene og utgjør en vesentlig del av opplevelsesverdien ved produktene. Opplevelsesverdien skaper en merverdi i markedet som gir seg utslag i at folk er villige til å betale en høyere pris for produktene. Det avhenger imidlertid av at forbrukerne er bevisste disse kvalitene. Den andre siden, som ikke har blitt godt nok utviklet, er betaling for fellesgodene som produseres ved å holde landskapet åpent og levende. Offentlige støtteordninger, som STILK-midler, kan sies å være en slik betaling, men de bygger ofte mer på enkeltelementene i landskapet enn den stedlige kulturelle praksis som inngår i å skape det.

Landskapspleiere og landskapsprodukter fra Midt-Svartdal. Foto: Midt-Svartdal

Lenger opp i Svartdal finner vi Lien Fjellgard, der vertskapet er landskapsentreprenører som virker på flere områder. De har dyr på beite og er veldig opptatt av at gården skal være en ”riktig” gård, ikke bare en fasade. Samtidig er de svært bevis-

te hvordan kulturmiljøet, og spesielt bygningene, på gården framstår i landskapet. Her er det vekt på sammenheng, helhet og opplevelse, og produktene er hovedsakelig tuftet på denne helheten og kommer i form av overnatting, servering, arrangement, kurs/seminarer. Historien på gården, som bidrar til utviklingen av det indre landskapet, blir formidlet muntlig, skriftlig og gjennom bilder og gjenstander. Vertskapet er utdannet lærere og har lang erfaring med formidling, og da gården ble tatt over, var skolene en av målgruppene. Lien Fjellgard har fått flere priser for sitt arbeid, både for bevaring av kulturarven og kulturmiljøet, og for å utvikle en lønnsom og levedyktig besøksnæring.

Landskap som merverdi. Foto: www.lien-fjellgard.no

De nevnte eksemplene viser hvordan opplevelseslandskap er avhengig av at folk gjør noe aktivt. Landskapet skaper ikke seg selv. Det er gjennom ulike aktiviteter, involvering og tilrettelegging at vilkårene for slik skapervirksomhet legges.

For å lykkes i å utvikle sitt eget opplevelseslandskap, finner vi at landskapsentreprenørene er avhengige av å arbeide og samarbeide på tvers av sektorer. De virker også på flere områder i lokalsamfunnet. Flere landskapsentreprenører vi har vært i kontakt med, kan drive gård, jobbe i det offentlige og være aktive i frivillig virksomhet. På alle disse områdene bringer de med seg sin entreprenørielle holdning. Dette er viktig, fordi det er et behov for nyskaping innenfor flere områder enn på gården om opplevelseslandskapet skal utvikles som nyskappings- og verdiskapingsressurs for en bærekraftig stedsutvikling. Man er rett og slett avhengig av et nært og godt samspill mellom de ulike typer av landskapsentreprenører. Virker man ikke selv innenfor det offentlige, må man ha samarbeid med andre landskapsentreprenører som gjør det. Kulturlandskapsprosjektet og Eldhusprosjektet er gode eksempler på et slikt nyskapende og lærende samspill mellom det offentlige, det private og det frivillige.

Lauving på gamlemåten. Foto: Kulturlandskapsenteret

Et eksempel: ordføreren i Hjartdal driver også gård i Hjartdalsbygda, og han har vært sentral i de nevnte prosjektene og i etableringen av Kulturlandskapsenteret. I tillegg er han aktivt med på dugnader og i utviklingen av Slåttefestivalen. Her er det et eksempel på hvordan en landskapsentreprenør virker i flere områder samtidig. Det krever at man til tider klarer å holde de ulike virksomhetene atskilt, og at man til andre tider klarer å få de til å spille på lag. Det er denne vekselvirkningen på tvers av sektorer som er med på å gi det lille ekstra for å fremme en positiv stedsutvikling.

Når det gjelder nyskaping innenfor det frivillige, må vi trekke fram Slåttefestivalen som et godt eksempel. Den har sin bakgrunn i Kulturlandskapsprosjektet og problemet som oppstår når folk ikke lenger slår engene sine slik de gjorde før. Som en del av planleggingen for Bygdedagen i 2000 oppsto ideen om å etablere en Slåttefestival. Om ikke folk i bygda slår engene, hvorfor ikke få folk utenbygds til å slå dem? En genial idé. Siden har Slåttefestivalen blitt en folkefest med over tusen besøkende de senere år. Så å si alle i bygda hjelper til på frivillig basis, og festivalen bidrar til å ivareta en del slåttenger og den kulturelle praksis og kunnskap som skal til for å holde slåttelandskapet levende. Det synliggjør for eksterne interessenter verdiene og kvalitetene ved bygda og landskapet der. Slik sett er Slåttefestivalen en kollektiv landskapsentreprenør som virker innenfor frivillig sektor for å fremme i første omgang sosiale, kulturelle og miljømessige verdier, men også hvordan disse verdiene kan bidra til økonomisk verdiskaping, noe vi kommer tilbake til.

Nyskaping i frivillig sektor. Foto: www.slaattefestivalen.no

Kulturlandskapsenteret som ble etablert i 2005, er også en landskapsentreprenør som virker innenfor kompetanseområdet. Virksomheten arbeider spesielt med å utvikle og formidle kunnskap om kvalitetene og verdiene i landskapet. Fokuset må sies å ha vært på forholdet mellom det ytre og det indre landskapet, både i form av alt fra gamle skjøtselsmetoder til biologisk mangfold og i form av fortellinger, historier, folkekultur, m.m.. Begge bidrar til det verdifulle opplevelseslandskapet. Samtidig finner vi en del utfordringer knyttet til mulighetene for Kulturlandskapsenteret som landskapsentreprenør. Så lenge Kulturlandskapsentret var støttet med offentlige prosjektmidler, var mulighetsrommet til å arbeide lokalt som en motivator og inspirasjonskilde for gårdbrukerne i området større. Men når de nå de siste årene i stor grad skal finansiere sin virksomhet selv, har det gått ut over muligheten for lokal mobilisering, slik man hadde i Eldhusprosjektet. Nå har jo målsettingen med Kulturlandskapsenteret vært større enn en lokal pådriver. Det er vanskelig å være mobilisator og samtidig skulle ta betalt for sin mobilisering av de som mobiliseres og som lever på små marginer økonomisk. I dag (2010) har de fått en del nasjonale oppgaver, blant andre av Direktoratet for Naturforvaltning i tilknytning til slåttenger. De har i dag 1 heltidsansatt, men trekker inn andre på deltid etter behov. De har lykket med å skape arbeid, men sikringen av arbeidsplassen på sikt og mulighetene til å spille en utviklerrolle lokalt og regionalt er usikker. Det er hele tiden en utfordring for et såpass lite fagmiljø å kunne etablere seg i et krevende marked for kunnskapsutvikling og formidling. Balansegangen mellom lokal og regional pådriver og et nasjonalt kunnskapsenter er noe det helt sikkert vil bli jobbet med videre framover.

Kilde: www.kulturlandskapsenteret.no

Undersøkelsen har fokusert spesielt på landbrukets betydning for landskapet, og da både i tilknytning til jordbruk, skogbruk og utmark (seterdrift). Landbruket i Hjartdal / Svartdal er i den rurale utkant, og marginene er svært små. Spørsmålet som til stadighet kommer opp, er vilkårene for bøndene. På den ene siden er det de som argumenterer for økt mekanisering, volumproduksjon i stor skala, samdrift og

fellesfjøs, mens på den andre siden argumenteres det for mer fokus på foredling og småskala produksjon. Det ene er det moderne, landbruket, mens det andre er et mer postmoderne landbruk, ofte omtalt som ”nisjelandbruket”. Den politiske holdningen, så langt, har vært at man skal ha det første som bærebjelken i landbruket og det andre som en bi-inntekt, men resultatene fra en slik politikk innebærer at flere gårdbruk i utkanten legges ned, og midlene overføres fra utkant til sentrum.

For å møte utfordringene i områder som Hjartdal / Svartdal, mener vi at det trengs en todelt landbrukspolitikk – en for sentrale strøk der det industrielle landbruket har sin tyngde og en for utkantstrøk der kun småskalaproduksjon gir mening. Et slikt landbruk kan vi kalle for et *landskapsorientert landbruk*. Støtten til småskala, kvalitetsprodukter kan samtidig unngå problemer med WTO, fordi slike produkter ikke konkurrerer internasjonalt på samme måte som produktene fra det industrielle landbruket. Dette er en diskusjon vi ikke kan forfølge lenge her, men vi peker på den fordi vi mener den vil være av avgjørende betydning for hvordan vilkårene skal bli for bøndene til å utvikle opplevelseslandskapet som ressurs. Vi skal komme noe mer tilbake til rammene og virkemidlene for å fremme et mer landskapsbasert landbruk i neste kapittel.

4.2 Produksjonen av private goder og fellesgoder

Ved å legge til rette for opplevelse i historiske bygninger har man på Sud-Hovland og Lien Fjellgard, for eksempel, bidratt til å utvikle private goder som folk verdsetter og etterspør, og samtidig bidrar de til produksjonen av landskap som fellesgode. De bidrar til å ivareta sammenhenger i landskapet som øker attraksjonsverdien til hele området. Vi finner at det ikke er noen gode betalingsmodeller for fellesgodene, og at dette er nødvendig å få på plass for i større grad å frambringe en bærekraftig stedsutvikling.

Bønder kan være motvillige til å kalle seg for landskapsprodusenter. En av grunnene til dette er at man definerer sin rolle som matprodusent, og at landskapet er noe som er en konsekvens av dette. Vi mener derimot at et landskapsorientert landbruk, og ikke et landbruksorientert landskap, kan styrke sammenhengen mellom produksjonen av mat og landskap. En landskapsorientert landbrukspolitikk for

slike områder vil kunne styrke denne sammenhengen. Det dreier seg om å øke inntjeningen til bonden for de goder som faktisk blir produsert. For at opplevelseslandskapet skal kunne bli en ressurs i stedsutviklingen, må man få fram flere landskapsentreprenører, og for at det skal skje, må vi få bedre tak på samspillet mellom produksjonen av private goder og fellesgoder.

Private goder er varer og tjenester som produseres og selges i et marked. Verdien av godet defineres da av markedet som markedsverdi eller salgsverdi. Markedet kan være både privat og offentlig. Et fellesgode, derimot, er et gode som ikke kan omsettes i et marked. Det defineres som et gode der bruken av det for en person ikke utelukker bruken av det for en annen. Et fellesgode er noe alle medlemmer av fellesskapet skal ha tilgang til. Noen er skeptiske til at tilgangen til fellesgoder stenges gjennom økt privatisering. Dette kan vi se ved at tilgangen til visse utsiktspunkter i landskapet stenges. Man kan forstå at grunneiere er skeptiske til å produsere fellesgoder om fellesskapet ikke bidrar tilbake. Om alle i ei grend forsøker å bidra til å produsere et helhetlig og sammenhengende landskap, så skal det bare noen få til for å ødelegge den helheten. For å få til et godt samspill mellom det private og allmennheten, må det arbeides fra flere hold. Det er viktig at private aktører forstår deres rolle også som fellesgodeprodusent, og at de som grunneiere har makt til å både åpne og lukke landskapet som fellesgode. Det er samtidig viktig at de som åpner landskapet for allmennheten, både i form av tilgang og opplevelse, får betaling for dette av fellesskapet. Uten slik betaling vil incentivet for å åpne landskapet som fellesgode være mindre, selv om vi ser at enkelte likevel gjør det av sterk personlig overbevisning.

En tilnærming til å bedre forstå hvordan den positive vekselvirkningen mellom private goder og fellesgoder knyttet til opplevelseslandskapet foregår, er å se på hvilke verdier og kvaliteter som knyttes til opplevelseslandskapet. Vi kan dele disse inn i to kategorier: 1) økonomiske verdier og 2) ikke-økonomiske verdier (som miljømessige, kulturelle og sosiale verdier). Fellesgodene har også en økonomisk dimensjon, blant annet i form av betaling for fellesgoder. Støtten i befolkningen til landbruket går også sterkt på fellesgoder som levende bygder og åpne landskap, og kan på mange måter oppfattes som en betaling for slike goder. Prinsippet om at private betaler for private goder, og fellesskapet betaler for fellesgoder synes å være godt, men det er når man ønsker å få fram hvordan fellesgodene kan være ressurser for

private goder, og hvordan private goder kan sikre fellesgoder at det blir vanskelig. I Figur 3 har vi forsøkt å vise hvordan en slik positiv vekselvirkning kan foregå mellom private goder og fellesgoder, mellom de økonomiske verdiene på den ene siden og de miljømessige, kulturelle og sosiale verdiene på den andre.

Figur 3 Forholdet mellom private goder og fellesgoder i opplevelseslandskapet

Opplevelseslandskapet består av en rekke fellesgoder som kan utvikles til ressurser for produksjonen av private goder. Formidles verdiene og kvalitetene ved disse fellesgodene i tilknytning til private goder, vil dette bidra til å skape en merverdi i markedet. Dette kan vi si er opplevelsesverdien av det private godet. Fellesgodene, slik som kulturmiljøer, gjør seg ikke selv. De må også bli produsert. Vi kan finne landskapsentreprenører som er spesielt opptatt av en fellesgodeproduksjon for allmenn, ikke egen, vinning. Det kan være lokale historielag som er opptatt av å dokumentere landskapsutviklingen gjennom tekst og bilde. Slike fellesgoder kan så utvikles til ressurser for private goder, men det avhenger av at noen legger til rette for dette, og at noen formidler tekst og bilde (historien) på en måte som bidrar til å berike landskapsopplevelsen. Samtidig finner vi også at disse private godene kan

bidra til å forsterke fellesgodene, ved at historien holdes levende, etterspørselen etter tekst og bilde øker, interessen for lokal kunnskap og praksis styrkes.

I Hjartdal er det produsert fellesgoder i form av restaurering og skjøtsel av gamle kulturmarker, bygninger, steingjerder, ferdselsårer o.l. Videre har man kartlagt og sammenstilt informasjon om lokal historie, kultur og tradisjoner. Dette er i utgangspunktet informasjon som er tilgjengelig for alle, men danner grunnlag for privat verdiskaping i den grad noen er villig til å betale noen for å formidle informasjon om kvaliteter og verdier, eller indirekte ved at kvalitetene og attraktiviteten som fellesgodene representerer, benyttes som grunnlag for merkevarebygging og profilering av nye produkter og tjenester. Konkrete eksempler på hvor fellesgoder fungerer som ressurs for økonomisk verdiskaping, er overnatting i tradisjonelt gårdsmiljø, foredling og servering av lokal mat, guiding og formidling, kurs, aktiviteter og opplevelse, arrangementer og underholdning (slåttefestival og spel), salg av håndverksprodukter osv. Dette er former for økonomisk verdiskaping hvor fellesgodene er en sentral ressurs og hvor den økonomiske verdiskapingen i utgangspunktet ikke forringer fellesgodene eller hindrer at andre har tilgang til disse. Snarere kan økonomisk verdiskaping bidra til å forsterke bevisstheten om fellesgodene, og overskudd fra økonomisk verdiskaping kan reinvesteres i produksjonen av fellesgoder. Modellen bygger derfor på et bærekraftig utviklingsperspektiv der private goder forsterker fellesgodene, mens utviklingen av fellesgodene forsterker de private godene. Da har man en positiv vekselvirkning.

Foreløpig er det få steder hvor folk har mye erfaring med sammenhengene mellom produksjon av fellesgoder og private goder. I Hjartdal hadde det 3-årige Kulturlandskapsprosjektet fokus på fellesgoder, men man så fort at dette kan brukes også i næringsøyemed, noe som ble testet ut gjennom Eldhusprosjektet. Etter at man har beveget seg fra en prosjektfase og over i en institusjonaliseringsfase, har det imidlertid vist seg å være vanskelig å koordinere ulike aktører til samspillet mellom fellesgoder og private goder. Det synes å fordre en organisatorisk overbygning, noe vi skal komme tilbake til under diskusjonen om regionalparker og landskapsparker.

4.3 Bred verdiskaping og bærekraftig stedsutvikling

Landskapsentreprenøren som ivaretar samspillet mellom private goder og fellesgoder fremmer en bred verdiskaping (Haukeland og Brandtzæg, 2009). Vi kan her snakke om helheten av en miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping. Den miljømessige verdiskapingen har vært høy i området, i form av istandsetting av bygninger, steingjerder, kulturmiljøer, slåttenger, biologisk mangfold, og all vekten på kulturlandskap. Hjartdal kommune søker også å bli en ”klimakommune”. Den kulturelle verdiskapingen styrker lokal identitet og stolthet, noe som i seg selv er en form for ”kulturell kapital”, som kan brukes som innsatsfaktor i ulike mobiliserings- og utviklingsprosesser, f.eks. i merkevarebygging (Telegardar). Lokal kunnskap om slåtteenger, og den skjøtselsbruk som inngår i disse, er også en slik form for kulturell kapital som kan brukes i utviklingen av private goder, som kurs, festival og formidling. Den sosiale verdiskapingen dreier seg også om lokal bevissthet og engasjement rundt landskapets betydning og verdi. En slik bevissthet finner vi klart i Hjartdal / Svartdal, og den er verdifull fordi den er med å fremme sosiale verdier som igjen blir viktige i stedsutviklingen. I Hjartdal / Svartdal har det vært stor grad av samarbeid og samhandling, blant annet i tilknytning til Slåttefestivalen, som har hatt en høy grad av sosial verdiskaping. Det er likevel den økonomiske verdiskapingen som byr på den største utfordringen. De fleste medlemmene i Telegardar, og gårdene ellers i området, må sies å virke innenfor små marginer. Det varierer i hvor stor grad de andre formene for verdiskaping bidrar til den økonomiske verdiskapingen blant disse bøndene. Det er naturlig at det tar tid å bygge opp den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen i form av infrastruktur og ressursgrunnlag før vi kan forvente vesentlig økning i den økonomiske verdiskapingen. Likevel, det er avgjørende om man skal lykkes med en bærekraftig stedsutvikling, at man får til en helhet mellom de ulike formene for verdiskaping. Det er behov for et sterkere samarbeid og koordinering av aktører og aktiviteter for å stimulere til et bedre samspill mellom de ulike formene for verdiskaping, og dermed også et bedre grunnlag for å lykkes med en bærekraftig stedsutvikling.

5. Rammer og virkemidler

Vi forsøker i undersøkelsen å få en bedre forståelse av rammene, støtteapparatet og virkemidlene som inngår i bruken av opplevelseslandskapet som entreprenøriell ressurs for en bærekraftig stedsutvikling. Det er av spesiell interesse å se på rammevilkårene, og hva som eventuelt kan gjøres for å fremme mer nyskaping og verdiskaping i lys av en bærekraftig stedsutvikling. Fokuset er da både på situasjonen for entreprenørene slik den er i dag, mht. rammer, og hva utfordringene og mulighetene er framover.

5.1 Nyskappings- og omstillingsprosessen i Hjartdal og Svartdal kulturlandskapsområde

I Tabell 1 har vi forsøkt å foreta en skjematisk framstilling av nyskappings- og omstillingsprosessen som har foregått i Hjartdal. Prosessen kan deles inn i tre hovedfaser som i realiteten mer eller mindre glir over i hverandre. Den første fasen har hovedfokus på kartlegging, registrering og overordnet planlegging. Man kan si at hele prosessen var eksternt initiert gjennom den nasjonale registreringen av verdifulle kulturlandskap. Denne registreringen bidro til å synliggjøre de spesielle og unike kulturlandskapskvalitetene som finnes i området, og som lokale, regionale og nasjonale forvaltningsmyndigheter ønsket å bevare og videreutvikle. Prosjekt- og mobiliseringsfasen har i første omgang vært viktig for å skape forståelse og engasjement i forhold til skjøtsel og videreutvikling av kulturlandskap lokalt, og for det andre å se muligheter for utvikling av nye næringer med utgangspunkt i lokale natur- og kulturressurser. Man er nå i en fase hvor mange av de koordinerende og veiledende støttefunksjonene som har blitt ivaretatt gjennom prosjektene, blir forsøkt institusjonalisert i mer faste varige strukturer.

Tabell 1 Skjematisert framstilling av sentrale tiltak i omstillingsprosessen i Hjordal.

Kartleggings- og planleggingsfase	1992-1996
• Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap	1992-1994
• Utarbeidelse av Forvaltningsplaner	1995-1996
Prosjekt og mobiliseringsfase	1998-
• Treårig kulturlandskapsprosjekt	1999-2002
• Slåttefestival	2000-
• Eldhusprosjektet (næringsutvikling)	2002-2006
Institusjonaliseringsfase	2004-
• Hjordalsbygda AS	2004
• Regionalt kulturlandskapsenter i Hjordal	2005
• Brattefjell/Vindeggen (med lokal forvaltning)	2008
Drifts- og utviklingsfase	
• Selvstendig drift av kulturlandskapsenteret	2007 -
• Institusjonalisering og samordning av virkemidler	2008-

Det som blir ansett som viktige suksessfaktorer knyttet til det tre-årige Kulturlandskapsprosjektet og Eldhusprosjektet, er at man fikk til en bred mobilisering med lokal forankring der innbyggerne følte tilhørighet og eierskap til kulturlandskapsverdiene. Skeptiske synspunkter ble endret til positive holdninger og offensiv vilje til å se nye muligheter i kulturlandskapet for utviklingen av landbruket og bygda. Gjennom kulturlandskapsarbeidet har man gått over fra å betrakte kulturlandskapet som et biprodukt av landbruksproduksjon til å fokusere på kollektive opplevelsesverdier i kulturlandskapet, og hvordan disse verdiene kan være en ressurs for framtidig næringsutvikling, sysselsetting og bosetting. Erfaringene fra Hjordal viser også at dette er prosesser som krever langsiktighet. I over 10 år har man arbeidet med ulike lokale prosjekter som man nå forsøker å få inn i mer permanente strukturer.

Selv om man gjennom prosjektarbeidet har fått gode resultater når det gjelder kulturlandskapet, framheves ikke dette som det viktigste. Det som oppleves som det viktigste, er at holdningene til kulturlandskapet og bevisstheten om lokale ressurser er endret. Kulturlandskapstiltakene har imidlertid vært viktige for å gjøre folk oppmerksomme på ressurser og verdier i kulturlandskapet. Uten en slik bevissthet ville man ikke ha muligheter for å få til engasjement og nye utviklingstiltak. Å se at kulturlandskapet, som har vært et biprodukt av tidligere landbruksdrift, nå får stadig større betydning som et produkt i seg selv, og som grunnlag for nye næringer, forutsetter en omstillingsprosess som må gå over tid. Dette er en helt ny måte å tenke på i forhold til hva man har vært vant til tidligere. Dersom man klarer å få til holdningsendringer, har man skapt et viktig fundament for videre utvikling.

5.2 Virkemidler som er tilgjengelige for entreprenørene

Som grunnlag for å nå politiske målsettinger i forhold til samfunnsutviklingen, er det etablert ulike virkemidler som skal stimulere til dette. Virkemidlene kan være av både juridisk, økonomisk og informativ karakter. Juridiske virkemidler omfatter lover, forskrifter og retningslinjer, f.eks. i forhold til planlegging, arealbruk, naturvern, forurensning, jord- og skogforvaltning, osv. Økonomiske virkemidler omfatter bl.a. skatter, avgifter, fond, tilskuddordninger/finansieringsordninger, og spesielle utviklingsprogrammer. Informative virkemidler dreier seg om informasjon, rådgivning, veiledning og opplæring i forhold til ulike innsatsområder. Videre er det også en del av de økonomiske virkemidlene som kan kalles for forskningsbaserte, og som har til hensikt å frambringe kunnskap og kompetanse som indirekte eller direkte kan støtte opp om utviklingen på ulike satsingsområder.

Noen av de viktigste virkemidlene knyttet til forvaltning av opplevelseslandskapet som ressurs, håndteres av kommunen, fylkeskommunen, Fylkesmannen og Innovasjon Norge. Kommunene har virkemidler knyttet til bl.a. arealforvaltning, landbruk, næringsutvikling, kultur og miljøvern. På regionalt nivå har fylkeskommunen virkemidler rettet mot regional utvikling, samferdsel, kultur, næring, videregående opplæring og nå også noe landbruk. Fylkesmannen har virkemidler knyttet til landbruk, miljøvern og arealplanlegging. Innovasjon Norge har en rekke virkemidler og programmer knyttet til nyskaping, finansiering av næringsutviklingstiltak og rådgivning/veiledning. Innovasjon Norge forvalter også den bedriftsutviklingsrette-

de delen av bygdeutviklingsmidlene. Videre er det også andre instanser som forvalter fond, tilskuddsordninger og utviklings-/finansieringsprogrammer som er aktuelle for å fremme nyskaping og verdiskaping. Kulturminnefondet gir f.eks. tilskudd til restaurering av vernede og verneverdige bygninger.

Fra 2004 har det vært kommunene som forvalter ordningen med Spesielle miljøtiltak i landbruket (SMIL). Denne har i Hjartdal vært spesielt viktig i forhold til støtte til ulike kulturlandskapstiltak. Gjennom den tidligere STILK-ordningen ble det også kanalisert en god del slike midler til området. SMIL-midlene blir kanalisert over jordbruksavtalen. De aktivitetene som har, og fremdeles har, størst betydning for utviklingen og endringen av landskapet i store deler av landet, er knyttet til landbruket. Store deler av de offentlige økonomiske virkemidlene med direkte betydning for landskapsutviklingen er også knyttet til landbruk. En utfordring i forhold til landskapsforvaltningen, er at disse midlene kun omfatter bruk som er berettiget produksjonstilskudd. De store landskapsverdiene er gjerne knyttet til landbrukseiendommer som ikke lenger regnes som aktive bruk. SMIL-ordningen åpner imidlertid for at landbrukseiendommer uten aktiv drift også kan motta støtte, men midlene til slike formål er relativt begrensede.

5.3 Koordinering og samspill mellom ulike virkemidler

Samlet sett er det et vell av aktører og ordninger som kan være av relevans med tanke på å stimulere til en bærekraftig stedsutvikling der opplevelseslandskapet er en ressurs. Dersom man ser virkemiddelsystemet fra et brukerperspektiv, kan det virke fragmentert og uoversiktlig. Det er vanskelig å få oversikt over hvilke støttemuligheter som finnes og hva som kreves for å få støtte. Tilsvarende erfaringer har man fra mange områder hvor det har blitt arbeidet med helhetlige stedsutviklingsprosjekter. Når vi arbeider med landskap, innebærer dette automatisk et helhetlig fokus, men virkemidlene som retter seg inn mot forvaltningen av landskapet, er fragmenterte. Ulike instanser forvalter hver sin bit av en større helhet ut fra hvert sitt faglige perspektiv og hvert sitt regelverk. Flere ulike instanser med ulike retningslinjer kan også ha fokus på ett og samme formål. Når det gjelder bevaring av bygninger, har f.eks. SMIL-ordningen, Kulturminnefondet og fylkeskommunen et særskilt fokus på bevaring av vernede og verneverdige bygninger. Innenfor én og samme instans kan det videre være ulike seksjoner som har ulikt perspektiv på

hvilke kriterier og retningslinjer som skal legges til grunn for forvaltningen av ett og samme område. Dette gjelder også virkemidlene innenfor næringsutviklingen og instanser som Innovasjon Norge.

I Hjartdal blir det også understreket at det er en utfordring at man har en sektoriisert forvaltning på ulike forvaltningsnivåer som hver for seg er opptatt av små deler av en større helhet. I Hjartdal blir det fra enkelte pekt på at man kunne tenkt seg et organ eller bindeledd mellom Fylkesmannens landbruksavdeling, Fylkesmannens miljøvernnavdeling, fylkeskommunens kulturminneseksjon og fylkeskommunens kulturavdeling, dvs. en instans som i større grad hadde ansvar for en mer helhetlig forvaltning av fellesgoder. Det blir i den forbindelse pekt på at Kulturlandskapssementer kunne fungert som et slags bindeledd i forhold til informasjon, kompetanse og veiledning, men at det er nødvendig med offentlig støtte for å kunne fylle en slik rolle. I forhold til det å bruke landskapet som ressurs for nyskaping, verdiskaping og bærekraftig stedsutvikling, blir det sett på som en stor utfordring å få ulike forvaltningsinstitusjoner og virkemidler knyttet til landbruk, miljø, kultur, kulturminner og næringsutvikling til å spille på lag mot felles mål.

Det er ingen virkemidler som fanger opp eller tar hensyn til de ulike formene for verdiskaping. Innovasjon Norge sine virkemidler baserer seg på bedriftsøkonomiske kalkyler, og et tiltak er ikke støtteverdig med mindre det sannsynliggjøres økonomisk avkastning på sikt. Tiltak som har mer fokus på sosial, kulturell eller miljømessig verdiskaping, er ikke støtteverdige, fordi det tolkes slik at det ikke er direkte sammenheng mellom slike investeringer og økonomisk avkastning. Derimot kan disse tiltakene være fornuftige ut fra et samfunnsøkonomisk perspektiv, f.eks. ved at de bidrar til å forsterke et områdes attraktivitet, tilgjengelighet og opplevelsesverdi, og sånn sett kommer opplevelseslandskapet flere næringsaktører og området som helhet til gode.

En bærekraftig stedsutvikling som tar utgangspunkt i opplevelseslandskapet som ressurs, hvor man spiller bevisst på ulike former for verdiskaping og stimulerer til et positivt samspill mellom produksjon av fellesgoder og private goder, forutsetter at virkemidler og aktører på ulike nivåer spiller på lag for å nå felles visjoner og mål. Situasjonen i dag er slik at virkemidlene er fragmenterte, og det er ingen instanser som har ansvar for helheten.

5.4 Aktører og organisering av fellestiltak

Kulturlandskapscenteret ble etablert i 2005, og har som oppgaver å bistå med rådgivning, kurs og undervisning og annen formidling knyttet til forvaltning av kulturlandskapet. I alt ble det tegnet 147 aksjer fordelt på 58 eiere. 25 % av aksjene er eid av kommunene Hjartdal, Seljord, Notodden og Tokke. 40 % av aksjene er fordelt på gårdbrukere og lokale virksomheter. Resten er fordelt på banker, lag og organisasjoner. De tre første årene har Kulturlandskapscenteret hatt oppstartsstøtte fra Fellesfondet for Øvre Telemark¹. Telemark fylkeskommune har også gitt tilsvarende driftsstøtte i tre år. Ellers er inntektene basert på tjenestesalg og prosjektmidler som Kulturlandskapscenteret klarer å skaffe til veie alene eller i samarbeid med andre.

Den treårige driftsstøtten fra fylkeskommunen varte ut 2009, mens den andre gikk ut i løpet av 2008. Da var det meningen at inntektene utelukkende skulle komme fra tjenestesalg og prosjektinntekter. Etter det vi forstår, er det delte meninger i styret om hva som er den beste løsningen i forhold til finansiering. Noen mener det bør gå rundt på tjenestesalg, mens andre mener man er avhengig av driftsstøtte i bunn, fordi man driver med fellesgoder. Det hevdes at bøndene ikke er interessert i ”å betale i dyre dommer” for å gå på kurs eller få utarbeidet planer. I og med at man snakker om råd, støtte, veiledning, informasjon og formidling i forhold til produksjon av fellesgoder, er det flere som er av den oppfatning at slike støttefunksjoner må være gratis dersom senteret skal være liv laget. Så lenge fokuset for de som jobber på senteret ligger på finansiering, resulterer dette i tungvinn, krevende og uforutsigbar arbeidssituasjon. Det blir samtidig en utfordring å holde fokus på de oppgaver som Kulturlandskapscenteret skal ta seg av.

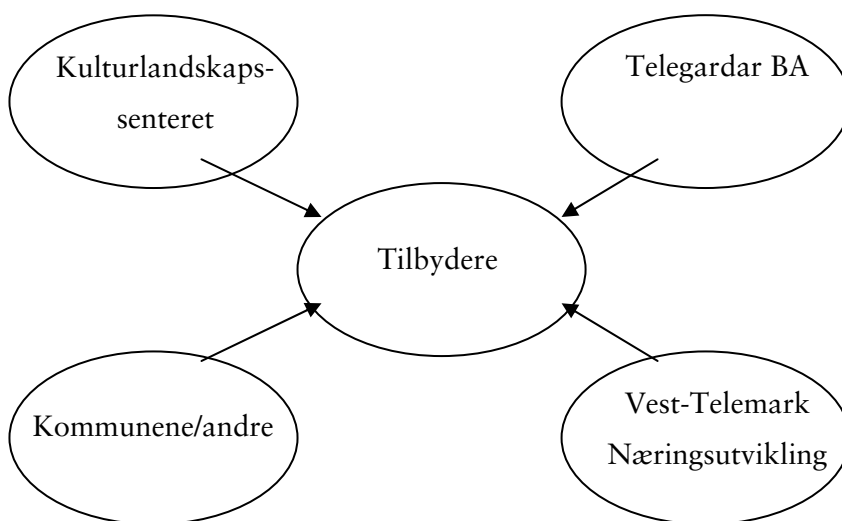
Gjennom de ulike prosjektene kunne man få hjelp til planlegging og utforming av søknader til finansiering av tiltak som det var ønskelig å gjennomføre. Mange av disse oppgavene skal videreføres gjennom Kulturlandskapscenteret i dag, men situasjonen blir en helt annen når senteret er avhengig av å ta betalt for de tjenestene de har å tilby. Dette kan resultere i at viktige tiltak ikke blir gjennomført så lenge

¹ Fellesfondet er kraftfond for Vest-Telemark, Tinn og Hjartdal.

de ikke gir inntjening til senteret. Senteret jobber med å få inn større prosjekter som man kan dra nytte av i forbindelse med råd og veiledning, og selv om de har til dels lyktes i dette (2010), er situasjonen likevel nokså uforutsigbar og krevende.

Kulturlandskapscenteret driver i dag med en del formidlingstjenester hvor senteret tar i mot ulike grupper av interesserte. Det er her som oftest et samarbeid med grunneierne som fungerer som vertskap for kurs og formidlingsaktiviteter. Det er bøndene som har noe å vise fram, men det er Kulturlandskapscenteret som står for opplegg av formidling i forbindelse med slike aktiviteter. I slike tilfeller varierer det hvor mye Kulturlandskapscenteret har anledning til å betale vertskapet. Dersom det er betalingsvake grupper, f.eks. skoleklasser eller pensjonister, er det ofte bare Kulturlandskapscenteret som får betalt. Sånn sett blir Kulturlandskapscenteret også en næringsaktør i området, og som kanskje til en viss grad kommer i konkurranse med gårdbrukerne i området. I stedet for selv å dra rundt i området for å drive formidlingsaktiviteter for å sikre egen inntjening, kunne det vært vel så nyttig for utviklingen i området om Kulturlandskapscenteret hadde arrangert kurs i formidling for gårdbrukere og andre lokale næringsaktører som forsøker å utvikle småskala reiseliv til en tilleggsnæring. Slike kurs er imidlertid vanskelig å arrangere fordi det er arbeidskrevende, og det er vanskelig å tjene penger på slike kurs.

I Figur 4 gir vi et bilde på ulike aktører, hvor vi ser at det er flere andre aktører, utenom Kulturlandskapscenteret, som retter seg mot ulike tilbydere, spesielt i tilknytning til næringsutviklingen.

Figur 4 Institusjonalisering og organisering av støtte og fellestiltak

Mye av ansvaret for næringsutviklingen er knyttet til Telegardar, Turistsentralen, kommunene og Vest-Telemark næringsutvikling. Det er Telegardar som har overtatt næringsdelen fra Eldhusprosjektet. Telegardar ble etablert i 2006 og organisert som et samvirkelag, og har ansvar for markedsføring, koordinering og salg for tilbyderne i området. Driften kom ikke i gang før ut på vinteren 2007, og det ble innvilget 400 000 kr i toårig prosjektstøtte fra Innovasjon Norge, Fellesfondet for Øvre Telemark og Telemark interkommunale næringsfond.

Forretningsideen til Telegardar er opprettelse av et felleskontor med en person som fronter det markedsmessig og utvikler ulike markedsføringsmidler, nettsted, brosjyrer o.l.. Kontoret skal samtidig fungere som en slags turistanviser. Inntjeningen skal basere seg på en delt modell med provisjon og medlemsavgift. Når prosjektmidlene er over, må dette bære seg selv, og dette oppleves som en utfordring. Prosjektfasen avsluttes i løpet av året, og da må nye modeller på plass. Telegardar har i dag 14 medlemmer, og det varierer hvor langt medlemmene har kommet med sine forretningsaktiviteter. De som er med i Telegardar, tilbyr bl.a. overnatting, kurs og konferanse, bevertning, opplevelser, kurs, omvisning og håndverksprodukter. Kulturopplevelser kan brukes som en fellesbetegnelse på tilbudet, men friluftsliv, natur og biologisk mangfold er også viktige faktorer. Noen av tilbyderne har knapt startet, mens andre kan karakteriseres som etablerte profesjonelle enheter. Slik modellen er lagt opp, er Telegardar som organisasjon avhengig av medlemmer som genererer inntekter. Med den aktiviteten som er i dag, er det nok vanskelig å opprettholde Telegardar i sin nåværende form. Det hjelper litt på at Telegardar nå har fått hovedansvaret for reiselivsmarkedsføringen for Hjartdal kommune.

Vest-Telemark Næringsutvikling har ansvar for å støtte opp om arbeidet med nærings- og produktutvikling, og anses som en viktig samarbeidspartner for Telegardar. Vest-Telemark Næringsutvikling har også ansatt en egen medarbeider som skal arbeide med utvikling av turisme i Vest-Telemark. Det har vært en diskusjon i Hjartdal kommune om kommunen skulle høre til Vest-Telemarkregionen eller til Kongsbergregionen. I dag er det slik at kommunen tilhører begge regionene. Likevel må det sies at Hjartdal har hatt god nytte av å høre til Vest-Telemarkregionen i sin satsing på landskapet som ressurs og for å få fram bygda og bygdekulturen som attraksjon.

Det samarbeides også med Slåttefestivalen, som oppleves som viktig i forhold til mange ting. Høsten 2006 fikk man gjennom Norsk Kulturarv et samarbeid hvor man søkte om midler til å bringe festivalen opp på et nasjonalt plan. Dette bidro til at man kunne kjøre et større tempo i forhold til arrangementet, og man fikk vervet flere fylker til deltakelse i NM i ljåslått. Økt størrelse på festivalen har resultert i økt mediainteresse, og det har blitt lettere å selge sponsoravtaler. I for fikk man to store intervjuer i Reiseradion (NRK) og TV2 var og filmet. Økt oppmerksomhet er også viktig for lokalt engasjement og identitet. Ungdommene har et produkt de kan være stolte av. I den forbindelse vises det bl.a. til en leder i avisa Telen: "Ikke bare slått!" Her ble det satt fokus på hva bygda gjør for å sette Hjartdal og Telemark på kartet, og at man gjennom Slåttefestivalen har et fyrtårn som også andre kan dra nytte av.

5.5 Organisatoriske utfordringer

Gjennomgang av institusjonaliseringsprosessen som er beskrevet over, avdekker en del utfordringer som kan være betydelige i forhold til en utviklingsstrategi basert på opplevelseslandskap som ressurs. I Eldhusprosjektet hadde man en felles koordinering med offentlig finansiering av tiltak knyttet til næringsutvikling og fellesgodeproduksjon. Disse støttefunksjonene er nå institusjonalisert i organisasjoner som drives etter bedriftsøkonomiske prinsipper og med lite felles koordinering. Det er i dag ingen felles overbygning eller noen form for systematisk samarbeid når det gjelder de oppgavene som ivaretas gjennom Kulturlandskapscenteret og Telegardar. Dette til tross for at de kvalitetene og verdiene som direkte og indirekte er knyttet til opplevelseslandskapet, er viktige ressurser for den økonomiske verdiskapingen. Så lenge bedriftsøkonomiske premisser legges til grunn for drift av disse støttefunksjonene, blir egen inntjening et hovedfokus i stedet for fellesoppgaver, som det burde vært fokusert på.

Hovedoppgavene til Kulturlandskapscenteret er knyttet til bevaring og utvikling av fellesgoder. Å basere slike funksjoner på privat betalingsvillighet er svært vanskelig. Dette fordi det ikke er noen direkte sammenheng mellom produksjon av fellesgoder og egen inntjening. Som vi har vært inne på tidligere, at en gårdbruker restaurerer og skjøtter et verdifullt kulturlandskap, kan i like stor grad styrke grunnlaget for økonomisk verdiskaping hos naboene eller andre næringsaktører. Det er ikke lett å

få enkeltaktører til å betale for å få hjelp til å gjennomføre tiltak som like mye er til gang for andre enn dem selv. I den grad produksjon av fellesgoder oppleves som viktig stimulans til lokal og regional utvikling av fellesskapet, og dette blir sett på som en kostnadseffektiv løsning for å nå lokal- og regionalpolitiske målsettinger, er det naturlig at fellesskapet bidrar vesentlig i etableringen av den ”landskapsmessige infrastrukturen” fellesskapet har behov for. Dette er imidlertid en tanke som forutsetter en utvidet forståelse av verdiskapingsbegrepet i forhold til å fremme en bærekraftig stedsutvikling.

5.6 Behovet for samordning regionalt og nasjonalt

For bedre å kunne håndtere utviklingsstrategier hvor opplevelseslandskapet danner grunnleggende og viktige ressurser for verdiskaping og bærekraftig stedsutvikling, har vi i Europa, og de senere årene også i Norge, sett framveksten av ulike former for regionalparker hvor man søker å stimulere til en utvikling der bevaring og utvikling går hånd i hånd. I eget brev til Valdresinitiativet har statsrådene i 4 departement gitt sin tilslutning til utprøving av natur- og kulturpark som et konsept for lokalsamfunnsutvikling, og som ledd i utforming av en ny nasjonal fjellpolitikk.

I Norge er det Valdres Natur- og Kulturpark og Nærøyfjorden Verdsarvpark som har kommet lengst på dette området. Disse parkene er etablert etter inspirasjon fra de franske regionalparkene. Et viktig formål med disse parkene er å enes om en felles kvalitativ plattform og mål for utviklingen, og etablere møteplasser, nettverk og rammer for strategisk og praktisk samhandling mellom ulike aktører for å nå målene. Nærøyfjorden Verdsarvpark er etablert som en stiftelse der stifterne er kommunene Aurland, Vik, Lærdal og Voss, samt Sogn og Fjordane fylkeskommune. I tillegg til et styre og et arbeidsutvalg, er parkmøtet det årlige allmøte, som omfatter stiftere og partnere i parken. I parkmøtet har alle partnere møterett, talerett og stemme. Parkavtalen er det overordnede strategi- og styringsdokumentet for parken. Parkavtalen er foranket i Naturvernloven med verneplan, forvaltningsplan og eventuell felles kommunedelplan.

Videre omfatter parkavtalen en avtaledel som består av partnerskapsavtaler mellom stiftelsen og den enkelte partner. Med utgangspunkt i parkavtalen kan styret sette ned tematiske arbeidsgrupper og fora. Partnerne er pliktige til å ta på seg

oppgaver med organisering og deltaking i slike arbeidsgrupper. Administrativt styres parken av daglig leder. Videre har parken ansatte som jobber med parkforvaltning, kulturminner og bygningsvern. Et viktig formål for parken er at lokalsamfunnet har eierskap til landskaps- og kulturverdiene, og aktivt fremmer internasjonale verneverdier gjennom lokal økonomisk, kulturell og identitetsmessig utvikling. Ansvar for å fremme næringsutvikling knyttet til denne utviklingen er plassert i en egen næringshage. Videre arbeider parken aktivt med utvikling av vertskapsrollen slik at man fremmer en verdiskapende kommunikasjon mellom lokalsamfunnet og omverdenen.

Valdres Natur- og Kulturpark ble også etablert for å møte utfordringer knyttet til nedgang i folketallet og tilbakegang i landbruket. Det som før var Valdres regionråd, skiftet i 2008 navn til Valdres Natur- og Kulturpark. Videre hadde det tradisjonelle reiselivet problemer med å opprettholde sine markedsandeler. Samtidig var det en bevissthet om at Valdres har et konkurransefortrinn i en sterk Valdres-identitet som en felles framtid kan bygges på. For å utløse dette potensialet var det også en erkjennelse av at man måtte være villige til å foreta prioriteringer og i fellesskap organisere seg slik at det lar seg gjøre å utnytte det potensialet som opplevelseslandskapet i Valdres gir.

En styringsgruppe har stått ansvarlig for utvikling av konseptet Valdres Natur- og Kulturpark, og samarbeidet mellom kommunene er forankret i et felles charter. Charteret for Valdres Natur- og Kulturpark er en 10-årig plan for lokalsamfunnsutvikling i Valdres. Det overordna målet er å kunne ta ut en merverdi i markedet, og derved bidra til økt verdiskaping. Valdres Natur- og Kulturpark skal legge til rette for en langsiktig og målrettet merkevarebygging bygd på regionens natur- og kulturverdier. Charteret fokuserer på følgende innsatsområder:

- Merkevaren Valdres
- Næring
- Næringslivet i Valdres generelt
- Primærnæringene i Valdres
 - Foredling i Valdres
 - Reiselivet i Valdres
 - Valdres som helseregion
- Arealbruk

- Kulturminner
- Kultur
- Kompetanse
- Formidling
- Vertskapsrollen

Erfaringene med parkorganiseringene i Valdres og Nærøyfjorden virker så langt å være positive. Det er nå også i 2010 foreslått at Telemarkskanalen skal etableres som en regionalpark. Slike parker kan være viktige for å skape bevissthet om lokale og regionale verdier, styrke lokal identitet, mobilisere og skape engasjement i forhold til lokal utvikling. Dette er naturligvis prosesser som krever tid, men utviklingen synes å gå i ønsket retning. En viktig side ved parkorganiseringen er at man klarer å etablere et faglig støtteapparat som har kompetanse og kapasitet til å veilede og aktivt stimulere til bevaring og utvikling av natur- og kulturarven, og at denne utnyttes som ressurs for utvikling av gamle og nye næringer. Ved å etablere en parkorganisasjon, er det også lettere å skaffe seg oversikt over virkemidler og støtteordninger som er tilgjengelige, og lage strategier for hvordan disse kan kombineres på en best mulig måte. Ved å etablere slike fagmiljøer, vil man også ha lettere for å fange opp programmer og satsinger nasjonalt og internasjonalt som man kan søke på for å skaffe til veie midler til nye utviklingstiltak.

For å etablere en regionalpark, er det behov for at flere kommuner går sammen, slik at det er mulig å etablere en organisasjon som er stor og robust nok til å håndtere de oppgavene og utfordringene parken skal løse. I den forbindelse er det en fordel om kommuner med mest mulig like forutsetninger og utfordringer går sammen. Valdres Natur- og Kulturpark har sitt utspring fra Valdres regionråd, og har fra tidligere vært en naturlig samarbeidsregion. Nærøyfjorden Verdsarvpark omfatter de kommunene som faller innenfor Nærøyfjordens avgrensning på UNESCOs verdensarvliste. Her har det ikke vært samarbeid på samme nivå som i Valdres, så de regionale og identitetsmessige utfordringene er større.

Dersom vi sammenligner utviklingen i Hjartdal og Svartdal med utviklingen i Valdres og Nærøyfjorden, er det klart at Hjartdal og Svartdal mangler en organisatorisk overbygning som regionalparkene representerer. Det er ingen som i dag har ansvar for å utvikle, koordinere og følge opp felles visjoner, strategier, mål og tiltak. Samtidig representerer Hjartdal og Svartdal et område som er for lite til å kunne omfat-

te en regionalpark. Dersom man ønsker å utvikle et regionalparkkonsept, ville det vært naturlig at dette omfatter alle eller noen av kommunene i Vest-Telemark. I denne regionen er det fra tidligere samarbeid både på politisk nivå og i forhold til kommunale tjenester.²

Etableringen av en regionalpark som omfatter Hjartdal / Svartdal er nok lite sannsynlig med det første, p.g.a. den fylkesmessige satsingen på Telemarkskanalen som regionalpark og usikkerheten i Hjartdal kommune om hvilken region de skal tilhøre. Muligens kan konseptet *landskapspark* være et alternativ (www.landskapspark.no). Det er en modell som er forsøkt ut i Hordaland, forankret hos Fylkesmannen i Hordaland. Det dreier seg om lokalt organiserte parker med egne vedtekter som dekker mindre områder/bygdelag. Dette er imidlertid en organisering som forutsetter en eller annen form for overbygning med koordinerende støttefunksjoner. I Hordaland ligger dette foreløpig hos Fylkesmannen som har tatt initiativet og ansvaret, men man ser for seg andre løsninger på sikt, slik som etableringen av regionalparker. Det er tenkt at innunder en regionalpark kan man utvikle ulike lokale landskapspark.

Selv om regionalparker og landskapspark er gode organisatoriske grep for å få til et helhetlig og koordinert fokus på opplevelseslandskapet som ressurs for en bærekraftig stedsutvikling, reduserer ikke dette utfordringen man har på nasjonalt nivå. Det er behov for bedre samkjøring eller koordinering av virkemidler og strategiske satsinger som har tilnærmet samme målsettinger. I de senere årene har det også kommet en rekke verdiskapingsprogrammer som har fokus på avgrensede elementer av en større helhet. Vi har f.eks. verdiskapingsprogrammer knyttet til mat, kulturminner, skog og marine områder, og nå sist naturarven. For å fremme verdiskaping som grunnlag for en bærekraftig stedsutvikling må man i større grad se slike satsinger i sammenheng. Alle programansvarlige har sine egne strategier og mål som skal følges opp og rapporteres på, og de er kanskje i mindre grad opptatt av

² Den 19. Juni 2007 presenterte Telemarksforsking regionalparkmodellen for Vest-Telemarkrådet, men det ble ikke jobbet videre med ideen. Fra Telemark fylkeskommune har satsingen på regionalpark dreid seg om Telemarkskanalen, som nå i 2010 er foreslått etablert som en regionalpark og som inkluderer Tokke og Kviteseid i Vest-Telemark. Det er likevel ikke noe i veien for å planlegge etableringen av flere regionalparker eller landskapspark, slik vi bl.a. ser i Oppland og i Hordaland.

hvordan samspillet mellom et bredt sett av ressurser, kvaliteter og virkemidler skal spille på lag for å fremme nyskaping, verdiskaping og bærekraftig stedsutvikling med opplevelseslandskapet som grunnleggende ressurs.

I dag er det midler forhandlet fram over jordbruksavtalen som har størst effekt på landskapsutformingen og de fellesgodene som produseres i landskapet i store deler av landet. I forhold til at virkemidlene skal kunne støtte opp om utviklingsstrategier med helhetlige landskap som ressurs, vil det være behov for å styre og tydeliggjøre virkemidler rettet mot produksjonen av fellesgoder. Her bør man også ha en kritisk vurdering av i hvilken grad størsteparten av midlene knyttet til produksjonen av fellesgoder, skal gå over jordbruksavtalen. Det er nødvendigvis ikke bare grunneiere som er mottakere av produksjonstilskudd, som kun besitter, eller som kan produsere, fellesgoder som fellesskapet etterspør.

I forhold til produksjon av fellesgoder bør man også ha et bevisst forhold til bruk av virkemidler rettet mot enkeltaktører og områder. Dersom det er områder som er målet, bør man i større grad vurdere å bruke virkemidler som retter seg mot områder. Dette kan være et bredt spekter av virkemidler, f.eks. forvaltningsplaner for områder med spesielle kvaliteter og verdier. På lokalt og regionalt nivå kan man også tenke seg at regionalparkene spiller en viktig rolle for å koordinere og utvikle regionale forvaltningsstrategier. Dette kan være et ledd i å sikre et balansert og regionalt tilpasset samspill mellom bruk og vern, og at utviklingsstrategien har lokal forankring og legitimitet. I andre regionalparker i Europa ser vi at parkene har fått ansvar for lignende roller og oppgaver.

I Hjartdal / Svartdal kunne landskapsvernområdet Brattfjell/Vindeggen, med fire omkringliggende kommuner, være et organisatorisk grep for en regionalpark eller landskapspark. Da ville man utvide ”parken” til et større område som inkluderer lokalsamfunnene i området. Da vil man ha en modell i tilknytning til et verneområde der prinsippet om vern gjennom bærekraftig bruk kan testes ut. Det vil da kunne spille på de erfaringer og prosesser som er gjort i virkemiddelapparatet, og forvaltningen av de øvrige regionalparkene i Norge. Det vil også kunne bidra som et positivt innspill mot andre prosjekter, slik som prosjektet Vidda Vinn som er en del av Naturarven som verdiskaper (koordinert av Direktoratet for naturforvaltning). Det kan bidra til å fremme opplevelseslandskapet som ressurs i området på tvers av kommunene. Videre vil det kunne videreføre de prosessene rundt en bære-

kraftig stedsutvikling, som allerede har vært på gang i Hjartdal / Svartdal i lengre tid, til et større område. Utvidingen vil da kunne foregå i regi av et interkommunalt samarbeid, noe som vil styrke det administrative og faglige miljøet, og bidra til en økt samordning av virkemiddelbruken.

6. Sammenfattende vurderinger

Opplevelseslandskapet er et vanskelig fenomen, og vi kan ikke si at det er noe som folk i undersøkelsen har et bevisst eller direkte forhold til. Det er et nytt begrep, men samtidig viser det til sider som det har vært jobbet med lenge i Hjartdal og Svartdal kulturlandskapsområde. Kanskje er ikke begrepet godt til å formidle utad hva man arbeider med, men når folk blir kjent med det, kan det virke som en del av en bevisstgjøring om hvordan landskapsopplevelser kan være en ressurs for nyskaping og verdiskaping i stedsutviklingen. Det å fokusere mer på produkter som knyttes til og kan assosieres med opplevelser i landskapet, kan forsterke bevisstheten om en trend vi allerede ser i området.

Landskapsentreprenøren er også et uvanlig begrep, men det beskriver på mange måter entreprenørene som er bevisst betydningen av landskap i utviklingen av deres produkter og goder. Vi har blitt kjent med noen av dem og fått forsterket våre tidligere erfaringer med hvordan de virker innenfor og på tvers av ulike sfærer lokalt. I Hjartdal har man helt siden begynnelsen på 90-tallet hatt prosjekter knyttet til skjøtsel, bevaring og utvikling av kulturlandskap, hvor dette også har blitt sett på som en ressurs for næringsutvikling, og hvor det har vært en målsetting å få til et samspill mellom kulturlandskap og næringsutvikling som gir en gjensidig forsterkende effekt. Her finner vi at en sterkere bevissthet om forholdet mellom produksjonen av private goder og fellesgoder vil være til nytte. Det kan gi en tydelig indikasjon på hvem som betaler for hva, og hvem som er gratispassasjerer i landskap som produkt.

Prosjektene som har vært gjennomført karakteriseres som vellykket når det gjelder mobilisering og utvikling av de mål som ble satt. Utfordringene de siste årene har vært å institusjonalisere de offentlig finansierte prosjektene over i strukturer som er økonomisk selvfinansierende. Det viser seg imidlertid vanskelig å drive rådgivning, støtte og veiledning rettet mot produksjon av fellesgoder på kommersiell basis. Dersom det offentlig ønsker at det skal produseres fellesgoder, og ser dette som en viktig infrastruktur som grunnlag for bærekraftig stedsutvikling, er det også viktig

at det offentlige finansierer de rådgivende og koordinerende funksjonene som kreves for dette. Det er vanskelig å kunne jobbe aktivt, oppsøkende og mobiliserende overfor bestemte målgrupper når du er avhengig av å sende en faktura for de tjenestene du har å tilby. Dersom man skal kunne klare å videreføre det positive engasjementet man har opparbeidet gjennom flere år, synes det å være behov for å institusjonalisere støttefunksjonene etter andre modeller enn de man har i dag. Det er nærliggende å se på regionalparkmodellene som det arbeides med i Nærøyfjorden Verdsarvpark og i Valdres Natur- og Kulturpark, men kanskje den mest interessante modellen for Hjartdal / Svartdal er Landskapsparkmodellen som det arbeides med i Hordaland. Den sistnevnte modellen er knyttet til et mindre område enn regionalparkene, og den er interessant med tanke på utviklingssamarbeid i den typen bygde- og grendelag som Hjartdal og Svartdal representerer, og i forbindelse med utvikling av ulike lokale forvaltningsmodeller for Brattfjell/Vindeggen landskapsvernområde.

Virkemiddelsystem knyttet til landskap framstår i dag som fragmentert, ulike aktører og instanser er opptatt av spesifikke sektorinteresser, og det er ingen som har ansvar for den helhetlige landskapsutviklingen. Landskapsparkkonseptet og regionalparkkonseptet kan være en vei å gå for å samkjøre og koordinere dette på lokalt og regionalt nivå. Samtidig er det en utfordring å samkjøre, målrette og forenkle nasjonale virkemidler som har tilnærmet like formål. På nasjonalt nivå vil det også være viktig at ansvaret for bevaring og utvikling av fellesgoder med utgangspunkt i opplevelseslandskapet styrkes og tydeliggjøres for å fremme en bærekraftig stedsutvikling.

Litteratur

Boswijk, A., Thijssen, T. og E. Peelen. 2007. *The Experience Economy: A New Perspective*. Pearson Education Benelux.

Brandtzæg, B. A. og P.I. Haukeland. 2010. *Årsrapport for evalueringen av Verdiskapingsprogrammet på kulturminneområdet*. TF-notat.

Davenport, T. H. og J. C. Beck. 2001. *The Attention Economy*. Boston, MA: Harvard Business School.

DePaoli, D. 2006. "Forskning innen opplevelsesøkonomi: Kompetansebehov og utfordringer". *BI-Notat: Handelshøyskolen BI*.

Direktoratet for naturforvaltning 1994. *Verdifulle kulturlandskap i Noreg. Mer enn bare landskap*.

Eriksen, J. 1996. *Botaniske registreringer på kulturmark i Bondal, Hjartdal kommune*. Forslag til skjøtsel. Fylkesmannen i Telemark.

Eriksen, J. 1995. *Botaniske registreringer på kulturmark i Ambjørndalen og Kyrkjebygda, Hjartdal*. Forlag til skjøtsel. Fylkesmannen i Telemark.

Feste A/S 1996. *Bondal. Vern, bosetting og stedstilpasset næringsutvikling*. Skien: Feste A/S.

Florida, R. 2002. *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books.

Haukeland, P.I. et al.. 2010. (I prep.). *Landskapsøkonomi*. TF-rapport nr. 263.

Haukeland, P. I. og Brandtzæg. 2009. *Den brede verdiskapingen*. TF-notat nr. 20.

Haukeland, P.I., Brandtzæg, B.A. og K. Vareide. 2005. *Det sammensatte Telemark*. TF-notat nr. 12.

Haukeland, P. I. 2005. "Historiefortelling som ressurs i opplevelsesøkonomien", i Lønning, D.J. et al.. 2003. *Frå Vogge til Mekka: Ein kulturøkonomisk utviklingsstrategi for Morgedal*. TF-rapport nr 226.

Heggenes, J. 1996. Forvaltningsplan for jordbrukets kulturlandskap i Nordbygda med Ambjørndalen i Hjartdal i Telemark (med bilag: Bygningsvern og ny bebyggelse i Nordbygda i Hjartdal). – Fylkesmannen i Telemark.

Jensen, R. 1999. *The Dream Society*. New York: McGraw Hill.

KRD. (2005) *Om regionalpolitikken*. (St meld nr 25 2004-2005).

Krogh, E. (1995). *Landskapets fenomenologi*. Doctor scientarium theses 1995:15. Ås: Institutt for økonomi og samfunnsfag, Norges Landbrukshøgskole.

Lønning, D.J. et al.. 2004. *Den norske bygda i den store verda*. TF-rapport nr 226.

Mossberg, Lena. 2007. *Å skape opplevelser*. Bergen: Fagbokforlaget.

Norderhaug, A. 1996. *Hay Meadows: Biodiversity and Conservation*. Department of Systematic Botany, University of Göteborg.

Pine, J. og J. Gilmore. 1999. *The Experience Economy*. Bosten, MA: Harvard.